

KLEINE KINDEREN GROTE KANSEN

**Sterke leraren maken het verschil
in de strijd tegen kinderarmoede**

COLOFON

Titel Sterke leraren maken het verschil in de strijd tegen de kinderarmoede

Een uitgave van de Koning Boudewijnstichting
Brederodestraat 21
1000 Brussel

Auteur Tine Swaenepoel

Coördinatie voor de Koning Boudewijnstichting Françoise Pissart, directeur
Saïda Sakali, senior projectcoördinator
Ann Vasseur, programme management

2 Coördinatie voor het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming Liesbeth Hens, adviseur Departement Onderwijs en Vorming, Afdeling Beleid Onderwijspersoneel

Grafisch concept Stock Associates

Vormgeving Stock Associates

Illustraties Laura Janssens

Deze uitgave kan (gratis) online besteld of gedownload worden van onze website www.kbs-frb.be

Wettelijk depot D/2893/2018/19

Bestelnummer 3562

Februari 2019

Met de steun van de Nationale Loterij

VOORWOORD

Kinderen in armoede krijgen niet dezelfde kansen als andere kinderen. Ze hebben van bij hun geboorte een achterstand, die tijdens de eerste levensjaren alleen maar groter wordt. Onderwijs en kinderopvang kunnen die achterstand verkleinen, op voorwaarde dat de kwaliteit voldoende hoog is. Die kwaliteit staat of valt met de kwaliteit van de begeleiders van kinderen en leraren: zij moeten voldoende inzicht hebben in diversiteit, kinder- en kansarmoede en hoe ermee om te gaan.

Om te kunnen omgaan met diversiteit, armoede en ongelijkheid, is het cruciaal dat leraren de vijf kerncompetenties, zoals die werden ontwikkeld door het Steunpunt Diversiteit en Leren van de Universiteit van Gent, bezitten:

- 1) Armoede zien en diversiteit positief benaderen;
- 2) Werken aan kwaliteitsvolle interacties;
- 3) Kinderen begeleiden tot kwaliteitsvolle interacties;
- 4) Diversiteit integreren in het totale ontwikkelingsproces;
- 5) Maatschappelijke verantwoordelijkheid zien en ernaar handelen.

In het kader van het traject 'Kleine Kinderen, Grote Kansen', zetten de Koning Boudewijnstichting en het Departement Onderwijs en Vorming daarom samen in op een project rond de professionalisering van kleuterleraren, vertrekkende van deze kerncompetenties.

Dit onderwijsproject is uniek, om verschillende redenen.

Er is bewust ingezet op co-creatie op verschillende niveaus. De middelen van de Koning Boudewijnstichting en het Departement Onderwijs en Vorming werden gebundeld in een project dat alle lerarenopleidingen kleuteronderwijs samenbracht én de pedagogische begeleidingsdiensten. Ook andere partners (vb. Netwerk tegen Armoede, UNICEF België, het Kinderrechtencommissariaat...) speelden een rol, net als Klasse, dat zorgde voor een ondersteunende mediacampagne.

Deze brede, nooit geziene samenwerking en de resolute keuze voor collectief leren liet toe in te zetten op duurzame verandering. Uit de evaluatie van het project blijkt dat zeer belangrijke stappen gezet werden om samen kinderarmoede aan te pakken in die cruciale periode van de eerste levensjaren. Onder impuls van dit onderwijsproject sloegen verschillende actoren de handen in elkaar. Voor het eerst is er een breed gedragen, zelfs gemeenschappelijke visie en een kader over hoe omgaan met diversiteit, kinder- en kansarmoede.

Deze publicatie is het eindrapport van het onderwijsproject en wil inzicht geven in het verloop van het project en wil mee de resultaten en de ontwikkelde materialen, allemaal gebundeld op de website www.grotekansen.be, verspreiden.

Verdergaan op de ingeslagen weg is daarom de boodschap, die ook de rode draad vormt doorheen de beleidsaanbevelingen die geformuleerd werden naar aanleiding van de ervaringen en de evaluatie van het afgelegde traject: enkel door leraren te professionaliseren en hier voortdurend op in te zetten, kan je alle kinderen gelijke kansen op school bieden.

De Koning Boudewijnstichting en het Departement Onderwijs en Vorming willen iedereen die op een of andere manier een rol gespeeld heeft in het onderwijsproject 'Kleine Kinderen, Grote Kansen. Naar en versterkte professionaliteit in het omgaan met diversiteit, kinder- en kansarmoede in het kleuteronderwijs' van harte bedanken.

INHOUD

SAMENVATTING	7
1. OMGEVINGSANALYSE	8
• KINDERARMOEDE IN VLAANDEREN	9
DE CIJFERS	9
DE GEVOLGEN	11
• KINDERARMOEDE OP DE BELEIDSAGENDA	12
VLAANDEREN	12
INTERNATIONAAL	13
• HET TRAJECT 'KLEINE KINDEREN, GROTE KANSEN'	16
2. HET ONDERWIJSPROJECT 'KLEINE KINDEREN, GROTE KANSEN'	18
• DOELSTELLING: NAAR EEN VERSTERKTE PROFESSIONALITEIT	19
• SAMEN STERK: PROJECTTEAM, STUURGROEP, ADVIESGROEP, ONDERSTEUNENDE MEDIACAMPAGNE	21
• DE AFGELEGDE WEG	22
HET LEREND NETWERK	22
DE PROJECTPLANNEN	25
BREED GEDRAGEN	28
• EEN STEVIG HEFBOMENKADER	29
TWEE KERNTHEMA'S EN ZEVEN HEFBOMEN	29
VIER VERBINDENDE CONCEPTEN	32
KINDERRECHTEN: EEN OVERKOEPELEND KADER	33
• OUTPUT: BRONNEN VOOR INSPIRATIE	34
INSPIRATIEGIDS	34
WEBSITE: WWW.GROTEKANSEN.BE	34
TRANSITIEDAG	35
COMMUNICATIE	35
• DE EVALUATIE	39
3. DE CONCLUSIES	40
4. BELEIDSAANBEVELINGEN	44
VOOR DE OVERHEID/VLAAMSE REGERING	45
VOOR DE LERARENOPLEIDINGEN KLEUTERONDERWIJS	47
VOOR DE LERARENOPLEIDINGEN, PEDAGOGISCHE BEGELEIDINGSDIENSTEN EN (KLEUTER)SCHOLEN SAMEN	48
BIJLAGEN	50

SAMENVATTING

Eén van de hardnekkigste fenomenen in het Vlaamse onderwijs is de sociale ongelijkheid, die nog versterkt wordt door de toenemende diversiteit, kinder- en kansarmoede in Vlaanderen. Begeleiders van kinderen en (kleuter)leraren kunnen hierin het verschil maken, op voorwaarde dat ze voldoende inzicht hebben in die diversiteit, kinder- en kansarmoede én voldoende competenties en skills om ermee om te gaan.

Tussen 2016 en 2018 liep in het kader van het traject 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' een onderwijsproject met alle bacheloropleidingen kleuteronderwijs in Vlaanderen, het Departement Onderwijs en Vorming en de Koning Boudewijnstichting. Het project wilde (toekomstige) kleuterleraren professionaliseren in het beter omgaan met diversiteit, kinder- en kansarmoede.

Deze publicatie beschrijft de doelstellingen, de aanpak en het verloop van het onderwijsproject. Ook de voornaamste output komt aan bod. Het kader dat alle actoren samen ontwikkelden tijdens de bijeenkomsten van het Lerend Netwerk wordt toegelicht. Dit kader vormt ook de structuur voor de portaal-site www.grotekansen.be en voor het ontwikkelde materiaal, dat ook aan bod komt in deze publicatie en ontsloten wordt op de portaal-site.

Verder licht de publicatie de conclusies toe. Alle betrokkenen zijn tevreden met de bereikte resultaten. Het draagvlak was enorm groot en er was veel ruimte voor uitwisseling en leren van elkaar. De manier van werken met projectplannen zorgde ervoor dat het thema ingebed raakte in de kern van de opleidingen.

Alle betrokken actoren zijn het erover eens dat er nood is aan een vervolgproject, om het ontwikkelde kader ook te introduceren in de (kleuter)scholen. In dat vervolgproject moet opnieuw ingezet worden op samenwerkingen allerhande: samenwerkingen tussen de lerarenopleidingen onderling, tussen kleuterscholen en lerarenopleidingen, tussen lerarenopleidingen en pedagogische begeleidingsdiensten. En samenwerkingen met allerlei actoren in het veld, in het bijzonder tussen lokale actoren en kleuterscholen.

Op basis van de evaluatie, aangevuld met eigen ervaringen tijdens het onderwijsproject, formuleerden de stuur- en de adviesgroep van het project beleidsaanbevelingen. Die worden in deze publicatie wat meer gekaderd en uitgelegd.

Kinder- en kansarmoede uit de wereld helpen, kan niet door 1 project alleen. Een geïntegreerde aanpak is nodig. Het is een taak voor de volledige regering. En er is nood aan ruimere partnerschappen met externe organisaties, zowel Vlaanderenbreed als lokaal. Specifiek binnen onderwijs is de rol van de leraren cruciaal. Er moet daarom verder ingezet worden op de professionalisering van die leraren, zodat die alle kinderen kansen kunnen geven.

1.

OMGEVINGSANALYSE

KINDERARMOEDE IN VLAANDEREN

DE CIJFERS

In het Vlaamse gewest leeft 12% van de kinderen in een gezin met een verhoogd armoederisico. Dat betekent dat meer dan 1 kind op 10 leeft in een gezin met een inkomen onder de armoederisicodrempel. Dit kan gemeten worden en is dus een objectief cijfer.

	Aandeel kinderen onder de armoederisicogrens	Aandeel kinderen in subjectieve armoede	Aandeel kinderen in ernstige materiële deprivatie
Kinderen 0-18 jaar	12	17	4

Bron: Kind in Vlaanderen 2017 Kind en Gezin

De cijfers liggen hoger als naar de beleving gepeild wordt: 17% van de kinderen in Vlaanderen geeft aan **moeilijk rond te komen** met het gezinsinkomen. Dat is een subjectief cijfer.

De kansarmoede-index 2017 voor het Vlaamse Gewest bedraagt 13,76%, wat een stijging van 0,94 procentpunt is ten opzichte van 2016.

KANSARMOEDE - INDEX PER PROVINCIE

	2015	2016	2017
Antwerpen	15,3	16,2	17,6
Limburg	12,6	13,8	14,2
Oost-Vlaanderen	11,9	12,1	13,0
West-Vlaanderen	10,5	11,7	12,9
Vlaams Brabant	7,2	8,0	8,3
Vlaams Gewest	12,01	12,82	13,76

Kansarmoede-index naargelang de provincie (percentage)

Bron: Kind in Vlaanderen 2017 Kind en Gezin

Voor kansarmoede kijkt men naar volgende criteria:

- het maandinkomen van het gezin;
- de opleiding van de ouders;
- het stimulatieniveau van de kinderen;
- de arbeidssituatie van de ouders;
- de huisvesting;
- de gezondheid.

Bij een zwakke score voor drie of meer van deze criteria, is er sprake van kansarmoede. Al deze kinderen krijgen al van in de wieg minder kansen en onderzoek is duidelijk: in armoede opgroeien heeft een negatieve invloed op de fysieke en emotionele ontwikkeling van kinderen.

KANSARMOEDE - INDEX NAAR TYPE GEMEENTE

Type gemeenten volgens VRIND-indeling	Aantal gemeenten	2016	2017
Grootsteden	2	25,9	27,6
Centrumsteden	11	17,1	18,6
Kleinstedelijk provinciaal gebied	25	15,1	15,6
Structuurondersteunende steden	21	11,8	12,5
Grootstedelijke rand	19	8,0	8,5
Regionaalstedelijke rand	20	7,7	8,7
Overgangsgebied	96	7,6	8,0
Stedelijk gebied rond Brussel	13	8,1	8,3
Platteland	101	5,8	6,7
Totaal	308	12,8	13,8

Kansarmoede-index bij zeer jonge kinderen, naargelang type gemeente in Vlaams Gewest - 2016-2017 (percentage)

Bron: *Kind in Vlaanderen 2017 Kind en Gezin*

Deze kansarmoede-index bij de zeer jonge kinderen stijgt de laatste jaren gestaag. In grootsteden en centrumsteden is er een duidelijk hogere kansarmoede-index dan op het platteland.

Behalve de kansarmoede-index zijn er nog andere manieren om kinderarmoede in kaart te brengen. In maart 2018 werd op het niveau van de Europese Unie een indicator aangenomen voor kind-specifieke deprivatie. Op basis van deze indicator voor kind-specifieke deprivatie analyseerden Anne-Catherine Guio en Frank Vandenbroucke de determinanten van deprivatie bij kinderen in de drie Belgische gewesten¹.

Uit hun eerste analyse van de cijfers blijkt dat België een hogere graad en intensiteit van deprivatie bij kinderen kent dan de buurlanden. De drie meest krachtige voorspellers voor deprivatie bij kinderen zijn, zo blijkt uit de studie² de kosten voor huisvesting, het gezinsinkomen en het opleidingsniveau van de ouders. Voor België is de link tussen tewerkstelling en deprivatie heel duidelijk: het risico op deprivatie is in België hoger dan in de buurlanden voor kinderen die in gezinnen leven waar niemand werkt. Het gezinsinkomen blijkt voor België de belangrijkste determinant te zijn van deprivatie bij kinderen en de impact ervan is zelfs hoger in Vlaanderen³. Dit is een groot verschil met de buurlanden, waar het hebben van werk een minder grote impact heeft. Een verklaring daarvoor ligt (onder andere) in de vaststelling dat de inkomensvervangende uitkeringen voor wie niet aan het werk is niet toereikend zijn. Ze zorgen er niet voor dat wie die zulke uitkeringen krijgt boven de armoede(risico) drempel getild wordt.

¹ Zie: A.-C. Guio en F. Vandenbroucke. *Armoede en deprivatie bij Belgische kinderen. Een vergelijking van de risicofactoren in de drie gewesten en de buurlanden. Te raadplegen via <https://www.kbs-frb.be/nl/Activities/Publications/2018/20181211NT>.*

² *Ibidem*, 30.

³ *Ibidem*, 32.

DE GEVOLGEN

De eerste levensjaren, en eigenlijk ook de maanden voor de geboorte, zijn belangrijk en zelfs bepalend voor de ontwikkeling van kinderen.

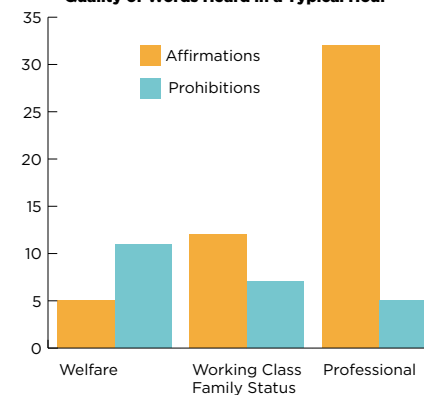
Hoe komt dat? Een eerste reden is dat de **hersenen** zich nog voor de geboorte en in de vroege kindertijd aan een razendsnel tempo ontwikkelen. Tot wel 90% van de hersengroei doet zich voor in de eerste 5 levensjaren. Dan wordt de basis gelegd voor het verder leven.

Allerlei factoren, zoals gebrek aan stimulans, blootstelling aan stress, geen goede voeding, moeilijke toegang tot de gezondheidszorg, ... hebben negatieve gevolgen voor de ontwikkeling van kinders Hersenen, en ruimer op de algehele ontwikkeling van een kind. Opgroeien in armoede betekent een grotere blootstelling aan dat soort risicofactoren.

Kinderen uit kansarme gezinnen lopen ook een **taalachterstand** op. Onderzoek toont aan dat kinderen die opgroeien in armoede als ze vier zijn 12 miljoen woorden gehoord hebben. Kinderen uit de hogere klassen hebben er op dezelfde leeftijd al 42 miljoen gehoord. De oorzaak van die achterstand is isolement, zowel in het gezin als in de samenleving. Gezinnen in armoede worden voortdurend uitgesloten door hun omgeving. Daarnaast nemen ze ook geen deel aan sociale activiteiten. Dat kost te veel of ze voelen zich er niet thuis.

Kinderen in armoede horen bovendien **andere woorden en zinnen** dan hun leeftijdsgenootjes. Kinderen uit de hogere klassen worden veel positiever toegesproken, terwijl kansarme kinderen gemiddeld veel meer negatieve woorden en verboden te horen krijgen. Dat zorgt voor stress bij die kinderen en beïnvloedt hun zelfbeeld en welbevinden.

Quality of Words Heard in a Typical Hour

Kinderen die opgroeien in armoede lopen cruciale ontwikkelingskansen mis en hebben als ze 1 worden al 2 maanden achterstand. Het is moeilijk die achterstand in te halen.

KINDERARMOEDE OP DE BELEIDSAGENDA

VLAANDEREN

Het terugdringen van de kinderarmoede is een van de doelstellingen die Vlaanderen zichzelf gesteld heeft in het Vlaams Hervormingsprogramma.

Op 3 juli 2015 werd, in het kader van het regeerakkoord en met het Pact 2020 (de gezamenlijke langetermijnvisie, -strategie en -acties van de Vlaamse regering en de sociale partners) in gedachten, het Vlaams Actieplan Armoedebestrijding (2015-2019) goedgekeurd. Hierin wordt "een structureel en participatief armoedebestrijdingsbeleid uitgetekend op basis van concrete doelstellingen geformuleerd voor elk van de sociale grondrechten (participatie, maatschappelijke dienstverlening, inkomen, gezin, onderwijs, vrijetijdsbesteding, werk, wonen en gezondheid). Elk lid van de Vlaamse Regering is dus verantwoordelijk voor de realisatie van deze doelstellingen binnen het kader van zijn of haar beleidsdomeinen, neemt daartoe ook de nodige acties op in dit actieplan en zal hierover rapporteren"⁴.

Het onderwijsproject 'Kleine Kinderen, Grote Kansen. Naar een versterkte professionaliteit in het omgaan met diversiteit, kinder- en kansarmoede in het kleuteronderwijs', waar deze publicatie op focust, is een van de acties vanuit de Vlaamse minister van onderwijs en is opgenomen in de beleidsbrief Onderwijs 2015-2016, waar het gaat over het versterken van de lerarenopleiding: "Voor professionele bacheloropleiding kleuteronderwijs zet ik een professionaliseringstraject op, samen met de Koning Boudewijnstichting (KBS), met focus op kinderarmoede en diversiteit."

De Koning Boudewijnstichting zet binnen het actiedomein 'Armoede en sociale rechtvaardigheid' (onder andere) in op het verhogen van het welzijn van kinderen uit kwetsbare milieus. Onder de noemer 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' werden en worden verschillende projecten opgezet die focussen op de groep kinderen van 0 tot 6 jaar, waaronder dit onderwijsproject 'Kleine Kinderen, Grote Kansen. Naar een versterkte professionaliteit in het omgaan met diversiteit, kinder- en kansarmoede in het kleuteronderwijs'⁵.

Naast de VLAREG en het actieplan armoedebestrijding en de Koning Boudewijnstichting is het Kinderrechtencommissariaat, opgericht door het Vlaams Parlement, een belangrijke actor in het beleid rond diversiteit, kinder- en kansarmoede.

Het is de taak van het Kinderrechtencommissariaat erop toe te zien dat de kinderrechten in Vlaanderen goed nageleefd en toegepast worden. Kinderarmoede is één van hun centrale thema's.

Zo verscheen in 2016 het boek 'Spelen in zwarte sneeuw' van kinderrechtencommissaris Bruno Vanobbergen⁶. Hij stelt daarin kritische vragen over het 'zelfredzaamheids'-idee zoals dat in het Vlaams Actieplan Armoedebestrijding 2015-2019 beschreven staat. "Het is dus niet zelfredzaamheid die centraal moet staan in de strijd tegen armoede, maar wel de structurele uitsluitingsmechanismen".

⁴ Zie <https://armoede.vlaanderen.be/?q=vlaams-actieplan>.

⁵ Om in deze publicatie duidelijk te maken waar het precies over gaat, wordt als overkoepelende benaming **het traject** 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' gehanteerd. Wanneer het specifiek gaat over het project waar deze publicatie op focust, is sprake van **het onderwijsproject** 'Kleine Kinderen, Grote Kansen'.

⁶ Bruno VANOBBERGEN. Spelen in zwarte sneeuw. Fragiel manifest tegen kinderarmoede. Lannoo Campus, 2016. Dit boek werd ook voorgesteld tijdens een Lerend Netwerk.

Hij waarschuwt voor het feit dat "veel leerkrachten en directies zich inderdaad weinig bewust zijn van factoren in het onderwijssysteem zelf die ongelijkheid bevorderen." Hij verwijst verder nog naar het deficitdenken "met alle tastbare gevolgen" vandien.

INTERNATIONAAL

Zowel de OESO als de Europese Commissie werken rond het terugdringen van kinder- en kansarmoede, met speciale aandacht voor het kleuteronderwijs en de kinderopvang. De Vlaamse overheid participeert aan beide projecten.

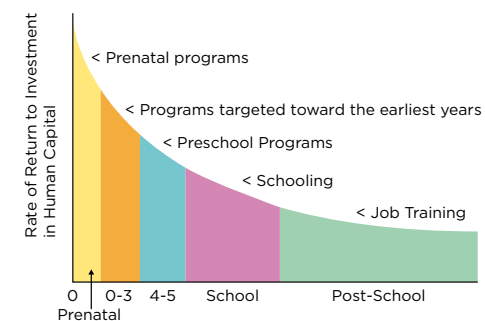
OESO

Meer en meer is men daarbij overtuigd van het belang van de eerste (zes) levensjaren. Binnen het project 'starting strong' verzamelt de OESO bijvoorbeeld al meer dan 15 jaar gegevens over kinderopvang en kleuteronderwijs (Early Childhood Education and Care - ECEC).

Uit onderzoek blijkt dat zowel voor individuele kinderen als voor hun gezinnen het kunnen deelnemen aan een kwaliteitsvol aanbod 'ECEC' een blijvende impact heeft op de schoolresultaten en op de algemene sociale, emotionele en fysieke ontwikkeling. De voordelen zijn nog groter voor kwetsbare en gemarginaliseerde gezinnen.

Economisch gezien is het effect van investeringen in de eerste levensjaren zelfs het grootst. Van elke euro die een overheid investeert in de strijd tegen kinderarmoede, is de opbrengst het hoogst als die ingezet wordt voor acties gericht op jonge kinderen.

Early Childhood Development is a Smart Investment
The earlier the investment, the greater the return

Bron: James Heckman, Nobel Laureate in Economics

Europese Commissie

Het terugdringen van (kinder)armoede en sociale uitsluiting is een van de doelstellingen van de EU2020-strategie. Het organiseren van toegankelijke en kwaliteitsvolle kinderopvang en kleuteronderwijs is een belangrijke maatregel in de strijd tegen kinderarmoede. De Europese inspanningen focussen dus enerzijds op toegang en anderzijds op kwaliteit.

De voorzieningen moeten **toegankelijk** zijn: er moeten voldoende beschikbare en betaalbare plaatsen zijn, met een goede spreiding, zowel in de steden als op het platteland.

Daarnaast moeten de voorzieningen ook inzetten op **kwaliteit**. Als de kwaliteit laag is, kan er zelfs een negatieve invloed zijn op de kinderen.

De voorwaarden waaraan ECEC-voorzieningen moeten voldoen om kwaliteitsvol te zijn en positieve effecten te realiseren voor kinderen in kansarmoede, werden opgenomen in het European Quality Framework⁷. Het gaat over voorwaarden op vlak van toegankelijkheid, personeel en werkomstandigheden, curriculum, monitoring en evaluatie en beleid en financiën.

Recent publiceerde de Europese Commissie een voorstel voor een aanbeveling⁸ van de Raad betreffende stelsels voor onderwijs en opvang van hoge kwaliteit voor jonge kinderen. Daarin wil men tot een gezamenlijk inzicht komen over hoe je voorzieningen kwaliteitsvol kan maken. Een belangrijk element daarin is het professionaliseren van begeleiders en leraren: zij moeten diversiteit, kinder- en kansarmoede herkennen en ermee kunnen omgaan.

In maart 2018 werd op het niveau van de Europese Unie een nieuwe indicator aangenomen voor kind-specifieke deprivatie⁹. Deze moet helpen om te kijken naar leefomstandigheden van kinderen, gebaseerd op de specifieke situatie van het kind zelf.

Onderzoekers stelden een lijst op van 17 items, zowel materiële als sociale:

- 1) Kind: wat nieuwe kleren (geen tweedehands)
- 2) Kind: twee paar passende schoenen
- 3) Kind: dagelijks vers fruit en verse groenten
- 4) Kind: dagelijks vlees, kip, vis of een vegetarisch equivalent
- 5) Kind: boeken thuis, aangepast aan de leeftijd van het kind
- 6) Kind: uitrusting voor ontspanning buitenshuis
- 7) Kind: spelletjes voor binnenshuis
- 8) Kind: geregeld vrijetijdsactiviteiten
- 9) Kind: vieren van bijzondere gelegenheden

⁷ Zie http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/policy/strategic-framework/archive/documents/ecec-quality-framework_en.pdf.

⁸ Zie <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/ALL/?uri=CELEX:52018D0271>.

⁹ Voor meer uitleg over deze indicator en voor een toepassing ervan in België (voor het jaar 2014), zie: A.-C. Guio en F. Vandenbroucke. *Armoede en deprivatie bij Belgische kinderen. Een vergelijking van de risicofactoren in de drie gewesten en de buurlanden.*

Te raadplegen via <https://www.kbs-frb.be/nl/Activities/Publications/2018/20181211NT>.

- 10) Kind: van tijd tot tijd uitnodigen van vriendjes om te spelen en samen te eten
- 11) Kind: deelnemen aan schooluitstapjes en -feesten
- 12) Kind: vakantie
- 13) Gezin: vervangen van versleten meubels
- 14) Gezin: geen achterstallige betalingen
- 15) Volwassenen in het gezin: toegang tot internet
- 16) Gezin: behoorlijk verwarmde woonst
- 17) Gezin: beschikken over een auto voor privégebruik

Als kinderen omwille van financiële redenen niet over een item beschikken, beschouwt men hen in de context van deze indicator als gedeprimeerd met betrekking tot dat item. Op EU-niveau hanteert men het missen van 3 items (of meer) om te spreken van deprivatie bij kinderen. De intensiteit van de deprivatie wordt gekoppeld aan het aantal items dat een kind mist.

In de toekomst zal deze indicator gebruikt worden om de voortgang van de lidstaten te monitoren als het gaat over het welzijn van kinderen en kinderarmoede.

HET TRAJECT 'KLEINE KINDEREN, GROTE KANSEN'

Kinderen hebben nood aan een **veilige omgeving**, zonder stress. Dat is essentieel voor een betere verstandelijke en sociaal-emotionele ontwikkeling. Enkel zo kunnen kinderen hun talenten ten volle ontwikkelen. Die veilige omgeving is ruimer dan het eigen gezin: een goede kinderopvang en degelijk (kleuter)onderwijs zijn ook belangrijk. Ook de overgang tussen thuis, kinderopvang en kleuterschool (de transitie) kan niet onderschat worden.

Professionals moeten dus in staat zijn alert en respectvol om te gaan met kwetsbare kinderen en hun gezinnen. Binnen het traject 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' liepen tussen 2016 en 2018¹⁰ daarom twee projecten die inzetten op het versterken van die professionaliteit:

- 1) Het project 'Kleine Kinderen, Grote Kansen. Samen evalueren voor meer impact in de strijd tegen kinderarmoede'. Hierbij waren organisaties betrokken die werken met jonge kinderen en hun gezinnen (prenataal tot 3 jaar) zoals kinderopvang, Huizen van het Kind en inloopteams, in een samenwerking tussen Kind & Gezin en Koning Boudewijnstichting;
- 2) Het onderwijsproject 'Kleine Kinderen, Grote Kansen. Naar en versterkte professionaliteit in het omgaan met diversiteit, kinder- en kansarmoede in het kleuteronderwijs'. Binnen dit onderwijsproject waren alle bacheloropleidingen Kleuteronderwijs in Vlaanderen, het Departement Onderwijs en Vorming en de Koning Boudewijnstichting betrokken. Voor de communicatie rond het traject kon men rekenen op Klasse.

16

Beide projecten zijn complementair: samen omvatten ze de eerste levensjaren (tot 6 jaar) van kinderen. De projecten kunnen elkaar ook versterken, omdat de transitie, dat is de overgang tussen thuis, kinderopvang en kleuterschool, enorm belangrijk is. Die transitie kreeg dan ook extra aandacht: waarom is die zo belangrijk en hoe kan je de overgangen van de informele zorg naar de georganiseerde zorg en de kleuterklas zo warme en kwaliteitsvol mogelijk maken. De band tussen beide projecten werd aangehaald, onder andere door samen te communiceren en door de uitbouw van een gezamenlijke website.

Het onderwijsproject bouwde expliciet verder op de resultaten van projecten, onder andere op de publicatie 'Hoe kleuterleraren leren omgaan met armoede en ongelijkheid'. In deze publicatie werd op basis van een literatuurstudie van Vlaamse en internationale publicaties een visie ontwikkeld over de rol van (toekomstige) kleuteronderwijzers in het omgaan met sociaal-culturele ongelijkheid. Vanuit Vlaamse en internationale kaders rond diversiteitscompetenties voor (toekomstige) leraren ontwikkelden de auteurs een toegepaste set diversiteitscompetenties gericht op omgaan met kansarmoede in het kleuteronderwijs¹¹.

¹⁰ Zie: Piet VAN AVERMAET, Jan DE METS en Karin GOOSEN. Evaluatierapport van het project 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' met de Bacheloropleidingen Kleuteronderwijs ten behoeve van de Adviesgroep van 29 augustus 2018. (verder: Evaluatierapport). Dit document is een bron van informatie over het onderwijsproject. De opzet van de evaluatie en de opbouw van het rapport worden toegelicht onder het punt Output - Evaluatie. Doorheen de hele tekst van voorliggend eindrapport, wordt het Evaluatierapport gebruikt om de impact van het onderwijsproject te staven en te concretiseren.

¹¹ Zie <https://www.kbs-frb.be/nl/Virtual-Library/2014/309742>.

2.

HET ONDERWIJSPROJECT 'KLEINE KINDEREN, GROTE KANSEN'

DOELSTELLING: NAAR EEN VERSTERKTE PROFESSIONALITEIT

Het onderwijsproject 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' wil gelijke kansen creëren voor kwetsbare groepen en "bijdragen aan een duurzame verankering van een **versterkte professionaliteit** bij (toekomstige) leraren kleuteronderwijs **in het omgaan met diversiteit, kinder- en kansarmoede in het kleuteronderwijs**".

Kleuteronderwijs kan (net zoals kinderopvang) de effecten van kansarmoede op de ontwikkeling van een kind afremmen en zelfs verkleinen. Maar dan moeten begeleiders van kinderen, dus ook leraren kleuteronderwijs voldoende inzicht hebben in diversiteit, kinder- en kansarmoede en hoe ermee om te gaan. Hoe beter ze dit kunnen, hoe groter het effect.

Maar hoe leer je kleuterleraren omgaan met armoede en ongelijkheid? Eerder voerde het Steunpunt Diversiteit en Leren van de Universiteit Gent hierover een actieonderzoek uit¹². Het onderzoek had een dubbel doel. Het wou inzicht krijgen in hoe lerarenopleidingen toekomstige leraren kunnen voorbereiden op het omgaan met diversiteit, kinder- en kansarmoede. Het wou ook aanbevelingen formuleren voor de integratie in de curricula van diversiteitscompetenties rond omgaan met sociaal-culturele ongelijkheid.

De vijf **competenties voor omgaan met armoede en ongelijkheid** die in het kader van dit onderzoek werden ontwikkeld, staan centraal bij het verhogen van de professionaliteit van (toekomstige) leraren kleuteronderwijs.

- 1) Armoede zien en diversiteit positief benaderen;
- 2) Werken aan kwaliteitsvolle interacties;
- 3) Kinderen begeleiden tot kwaliteitsvolle interacties;
- 4) Diversiteit integreren in het totale ontwikkelingsproces;
- 5) Maatschappelijke verantwoordelijkheid zien en ernaar handelen.

Met het oog op het duurzaam versterken van bovengenoemde competenties, werden in het kader van dit project enkele doelstellingen geformuleerd:

- 1) Alle docenten van de lerarenopleidingen kleuteronderwijs versterken bij het integreren van de 'praktijkgerichte competenties voor omgaan met diversiteit, kinder- en kansarmoede' in hun onderwijs.

Een sterkte van het Vlaamse kleuteronderwijs en de lerarenopleiding kleuteronderwijs is de expertise rond het stimuleren van de ontwikkeling van kinderen op verschillende domeinen. In deze eerste doelstelling wordt die expertise verbonden met de expertise over omgaan met armoede en ongelijkheid, om zo te komen tot een meer geïntegreerde verwerving van deze competenties bij de studenten. Tegelijkertijd leren ook de docenten omgaan met diversiteit en kansarmoede bij de studenten van de lerarenopleiding zelf.

¹² Zie <https://www.kbs-frb.be/nl/Virtual-Library/2014/309742>.

SAMEN STERK: PROJECTTEAM, STUURGROEP, ADVIESGROEP, ONDERSTEUNENDE MEDIACAMPAGNE

Het onderwijsproject liep van 1 januari 2016 tot en met 30 juni 2018 en werd uitgevoerd in opdracht van het Departement Onderwijs en Vorming en de Koning Boudewijnstichting.

Om de doelstellingen te realiseren werd gekozen voor een specifieke aanpak met betrokkenheid van veel verschillende actoren.

In dit project waren alle lerarenopleidingen kleuteronderwijs en pedagogische begeleidingsdiensten actief betrokken partners. Door elk van hen werd een projectdeelnameovereenkomst ondertekend. Voor de uitvoering installeerden de opdrachtgevers een **projectteam**¹⁴, bestaande uit vier gelijkwaardige partners (Arteveldehogeschool, Karel de Grote-Hogeschool, Odisee en Steunpunt Diversiteit en Leren van UGent).

De aansturing van het project en het toezien op de uitvoering van het project lag bij een **stuurgroep**¹⁵ met vertegenwoordigers van de opdrachtgevers, de leden van het projectteam en Klasse.

Om de blik te verbreden, werden relevante maatschappelijke actoren, zoals de Vlaamse Onderwijsraad, de Vlaamse Hogescholenraad en het Netwerk tegen Armoede via een **adviesgroep**¹⁶ betrokken bij het project. Doorheen het traject kregen deze organisaties de kans input te geven rond implementatie, communicatie en disseminatie. Hun betrokkenheid verhoogt het draagvlak voor een (duurzame) implementatie van de resultaten van het project.

Gedurende de looptijd van het project is ook ingezet op **communicatie**. Een eerste en essentieel element daarin vormde een flankerende campagne rond 'kansarmoede en diversiteit' door Klasse, via verschillende kanalen. Die campagne was in de eerste plaats bedoeld voor startende leraren in het kleuteronderwijs en in de eerste graad van het basisonderwijs. Daarnaast was er een extern communicatieplan, aangestuurd door beide opdrachtgevers. Ook de partners communiceerden via de eigen kanalen.

¹⁴ Voor een overzicht van de leden van het projectteam, zie bijlage 1.

¹⁵ Voor een overzicht van de leden van de stuurgroep, zie bijlage 1.

¹⁶ Voor een overzicht van de leden van de adviesgroep, zie bijlage 2.

- 2) Startende leraren versterken m.b.t. het omgaan met diversiteit en kinder- en kansarmoede bij de overgang van de opleiding naar het professioneel functioneren.

Deze doelstelling benadrukt het belang van aanvangsbegeleiding bij startende leraren. Zij hebben het vaak moeilijk als ze met diversiteit, kinder- en kansarmoede geconfronteerd worden en dreigen dan af te haken.

- 3) Een bijdrage leveren aan het teweegbrengen van attitudeverandering en het stimuleren van kritische reflectie m.b.t. de beeldvorming over diversiteit, kinder- en kansarmoede bij docenten en studenten van de lerarenopleidingen kleuteronderwijs enerzijds en leraren kleuteronderwijs anderzijds.

Onderzoek¹³ wees uit dat we af moeten van de maatschappelijke beeldvorming rond armoede en de bijhorende stereotypen. Werken vanuit een krachtig beeld over gezinnen en kinderen in armoede is een belangrijk uitgangspunt voor de interactie tussen leraren kleuteronderwijs en kinderen en gezinnen die leven in situaties van armoede en sociale uitsluiting.

- 4) Een bijdrage leveren aan het teweegbrengen van een positieve beeldvorming over het beroep van leraar kleuteronderwijs.

Deze vierde doelstelling zet in op het versterken van de positie van en een positieve beeldvorming rond het beroep van leraar in het algemeen en kleuterleraar in het bijzonder.

¹³ Zie hierover de publicatie door B. VAN GORP (Instituut voor Mediastudies KU Leuven), 2015, in opdracht van de Koning Boudewijnstichting: *Weg van het stigma. Hoe kunnen we anders communiceren over kinderarmoede?*, <https://www.kbs-frb.be/nl/Virtual-Library/2015/318070>.

HET LEREND NETWERK

Om de lerarenopleidingen en pedagogische begeleidingsdiensten toe te laten van elkaar en van experts in de materie te leren en ervaringen uit te wisselen over hun werkzaamheden, werden ze samengebracht in een Lerend Netwerk. Deze groep kwam 8 keer samen tussen september 2016 en maart 2018. Ook andere externe organisaties waren hierbij betrokken¹⁷. Tijdens deze bijeenkomsten werden systematisch onderzoeksresultaten ingebracht, van de opleidingen zelf, van universiteiten en van externe partners, gecombineerd met mooie praktijktoepassingen. Er werd voldoende tijd voorzien voor een stevige interactie tussen de betrokkenen. Deze manier van werken zorgde voor een hanteerbare en effectieve manier van samenwerken.

Aan de Lerende netwerken waren ook Professionele Leergemeenschappen gekoppeld. Deze waren enkel voor lerarenopleiders bedoeld om uitwisseling tot stand te brengen tussen de docenten en opleidingen door uit te diepen wat ze al doen, good practices uit te wisselen en samen na te denken over de implementatie van de kerncompetenties en de lessons learned uit het Lerend Netwerk in de lerarenopleiding.

De opleidingen kwamen driemaal per academiejaar samen rond drie thema's:

- studenten competent maken in het zien van armoede en diversiteit positief benaderen;
- docenten competent maken in het zien van armoede en diversiteit positief benaderen;
- studenten competent maken in kwaliteitsvolle interacties met kleuters.

Deze uitdieping van wat tijdens de Lerende Netwerken aangereikt werd, zorgde voor een verdere verankering ervan.

Uit de evaluatie¹⁸ blijkt dat deze combinatie van Lerend Netwerk met Professionele Leergemeenschappen zeer gesmaakt werd door de opleidingen. Dat er een forum was voor ontmoeting, op een informele manier, zorgde voor het ontstaan van een deelcultuur. Bovendien zorgde de gehanteerde methodiek voor een transfer van wat in de Lerende Netwerken aan bod kwam naar de opleidingen zelf.

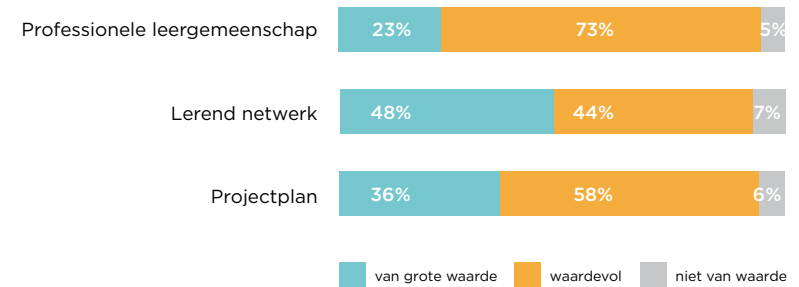
De onderzoekers peilden bij de 38 respondenten die actief hebben deelgenomen aan het project naar de waarde van het project voor de opleiding via een driepuntenschaal: van grote waarde (blauw), waardevol (oranje) en niet van waarde (grijs). Respondenten konden aangeven voor het projectplan, het Lerend Netwerk en de professionele leergemeenschap welke waarde ze hadden voor hun opleidingsinstelling als ze hadden deelgenomen aan één van de drie initiatieven.

Deze appreciatie blijkt ook uit de twee volgende grafieken, waarin weergegeven wordt hoe de betrokkenen de meerwaarde van het project voor hun opleiding en voor hun eigen praktijk beoordelen.

¹⁷ Voor een overzicht van de leden van het Lerend Netwerk, zie bijlage 4.

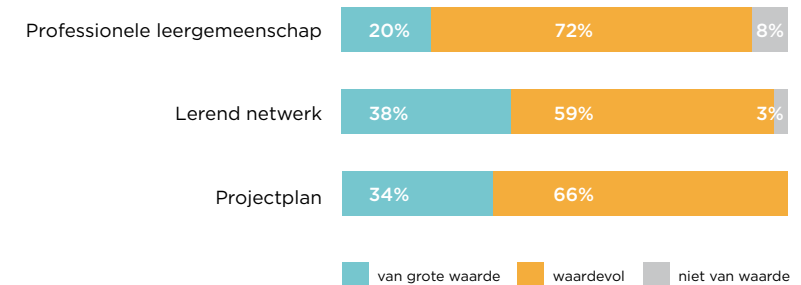
¹⁸ Zie: Piet VAN AVERMAET, Jan DE METS en Karin GOOSEN. Evaluatierapport van het project 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' met de Bacheloropleidingen Kleuteronderwijs ten behoeve van de Adviesgroep van 29 augustus 2018. (verder: Evaluatierapport). Dit document is een bron van informatie over het onderwijsproject. De opzet van de evaluatie en de opbouw van het rapport worden toegelicht onder het punt Output - Evaluatie. Doorheen de hele tekst van voorliggend eindrapport, wordt het Evaluatierapport gebruikt om de impact van het onderwijsproject te staven en te concretiseren.

WAARDE VOOR DE OPLEIDING

Waarde in aantal uitgedrukt van het projectplan, het Lerend Netwerk en de professionele leergemeenschap voor de opleiding¹⁹
Bron: Evaluatierapport, p. 57

WAARDE VOOR EIGEN PRAKTIJK

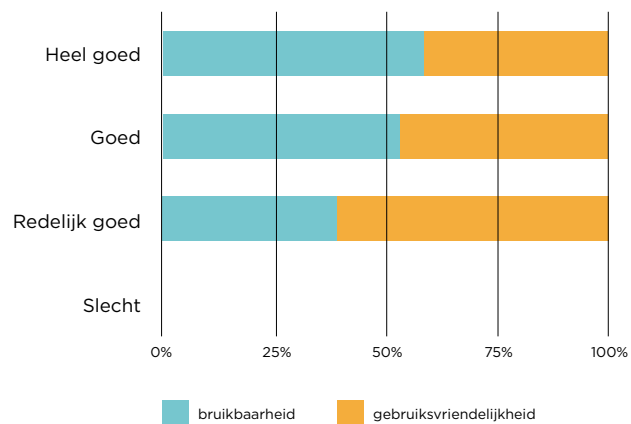

Waarde in aantal uitgedrukt van het projectplan, het Lerend Netwerk en de professionele leergemeenschap voor de eigen praktijk
Bron: Evaluatierapport, p. 58

Het belangrijkste 'tastbare' resultaat van de Lerende Netwerken en Professionele Leergemeenschappen, was het **gezamenlijk ontwikkelde hefbovenkader** (zie p. 29 tot en met p. 33), dat de basis vormde voor de output van het proces. De opleidingen geven aan dat ze veel inspraak hadden bij het tot stand komen van dit kader. Hoewel de verschillende elementen meestal niet nieuw zijn, vinden ze het inspirerend ze in een coherent verhaal samen te zien komen en vinden ze het ontwikkelde instrument bruikbaar en gebruiksvriendelijk.

¹⁹ Deze en volgende grafiek zijn opgesteld op basis van een bevraging in het kader van de evaluatie. 117 respondenten vulden deze korte vragenlijst in. Een van de vragen peilde naar de mate van betrokkenheid bij het project. 38 van de 117 respondenten gaven aan actief betrokken te zijn. 27 van hen waren betrokken bij de realisatie van het projectplan. Aan de Lerende Netwerken namen 27 respondenten deel, aan de professionele leergemeenschappen slechts 18. De hier opgenomen grafieken geven aan hoe de effectief betrokken respondenten de waarde van projectplan, lerend netwerk en professionele leergemeenschap inschatten.

BEOORDELING ONTWIKSELDE HEFBOMEN EN BOUWSTENEN

24 Beoordeling van gebruiksvriendelijkheid en bruikbaarheid van de hefbomen en de bouwstenen
Bron: Evaluatierapport, p. 59

DE PROJECTPLANNEN

Van alle lerarenopleidingen kleuteronderwijs werd verwacht dat ze concrete en tastbare materialen en methodes zouden uitwerken voor het vormgeven van krachtige leeromgevingen in hun opleidingen. Bij die materialen en methodes moesten de vijf centraal gestelde competenties geïntegreerd worden in alle opleidingsonderdelen en door alle docenten van de lerarenopleidingen. De **doelstelling van de projectplannen** was voor alle opleidingen dezelfde: bekijken, omschrijven en in een actieplan zetten op welke manier alle docenten in staat zouden zijn om de 'praktijkgerichte competenties voor omgaan met diversiteit, kinder- en kansarmoede' in hun onderwijs te implementeren.

Hoe deze krachtige leeromgevingen geïmplementeerd en duurzaam verankerd worden, schreven de deelnemende opleidingen uit in een **projectplan per opleiding**. Op die manier kon men binnen éénzelfde project maximaal rekening houden met de beginsituatie van elke lerarenopleiding kleuteronderwijs en kon op maat van elke opleiding gewerkt worden. Niet alle opleidingen werken immers al lang rond kinderarmoede. Bepaalde opleidingen zijn al geruime tijd met het thema aan de slag, andere opleidingen starten nog maar net met het integreren ervan in de kern van het curriculum.

Afhankelijk van de beginsituatie kon het daarbij vooral gaan om:

- Het implementeren van professionaliseringsactiviteiten voor docenten;
- Het uitwerken, (her)ontwerpen en afstemmen van opleidingsonderdelen of modules met behulp van wat ontwikkeld werd, met daarbij expliciete aandacht voor opleidingsonderdelen gericht op de traditionele 'vakdidactiek'.

Andere mogelijkheden waren:

- Het vertalen van de visie op kinderarmoede in een visie op de leraar kleuteronderwijs;
- Het vertalen van de beoogde competenties in het eigen leerresultatenkader en in mogelijke tussentijdse en eindtoetsing;
- Het uitwerken of herwerken van een expliciete/impliciete horizontale en/of verticale leerlijn voor deze competenties;
- Het bijstellen van het onderwijsconcept (visie op lezen en begeleiden en op stage) van een opleiding.

In alle projectplannen²⁰ benoemen de opleidingen het verdiepen en verbreden van de kerncompetenties als onderliggend doel. Die competenties zijn aanleidingen om hun eigen sterktes en zwaktes te formuleren.

80% van de lerarenopleidingen vertrokken in hun projectplan effectief expliciet of indirect vanuit de 5 kerncompetenties. Wie er indirect naar verwees, had het over verankering van omgaan met diversiteit in de opleiding of had speerpunten/beleidslijnen die belangrijke onderdelen ervan zijn.

In de meeste projectplannen verwijzen de opleidingen naar voorbije of lopende curriculumhervormingen. 20% zag het project als een kans om werk te maken van stevigere leerlijnen en een meer coherente en gedragen visie over alle opleidingsonderdelen heen.

²⁰ Tijdens de transitiedag die georganiseerd werd op 28 mei 2018 kreeg elke opleiding de kans het eigen projectplan voor te stellen via een posterpresentatie. Deze posters werden verzameld op de website van het project: https://www.grotekansen.be/nl/deze_site/39.

25

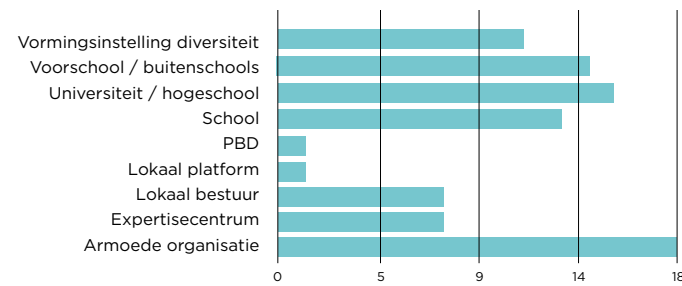

De doelgroepen van de projectplannen verschillen. Sommigen richten zich op studenten, andere op docenten, nog andere op beide groepen samen. In twee projectplannen wordt 'de student in kansarmoede' als doelgroep opgenomen.

Onder begeleiding van het projectteam, en geïnspireerd door lerende netwerken en professionele leer gemeenschappen, werden de projectplannen van de opleidingen ook effectief geïmplementeerd. Bij die implementatie werden alle docenten betrokken. Een krachtige leeromgeving uitbouwen vraagt immers betrokkenheid van het volledige team.

Er werd veel samengewerkt met externe actoren. Het gaat dan over lokale samenwerking met relevante organisaties en externe experts (armoedeorganisaties, universiteiten en hogescholen, expertisecentra, stagescholen, voorschoolse en buitenschoolse organisaties, lokale besturen, ...)²¹. Onderstaande grafiek geeft het aantal samenwerkingen bij het projectplan weer volgens het aanbod van de organisatie:

AANTAL SAMENWERKINGEN OPGESPLITST NAAR AANBOD VAN DE ORGANISATIE

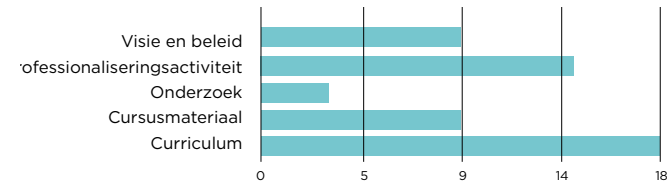

Aantal samenwerkingen opgesplitst naar aanbod van de organisatie²²
Bron: Evaluatierapport, p. 13

De samenwerking met externe actoren werd gezocht om verschillende redenen. Meestal was de bedoeling om meer **expertise** over het thema binnen te krijgen in de opleiding (35 samenwerkingen). Vaak ook wou men op deze manier **getuigenissen** een plaats geven in de opleiding, zowel voor docenten als voor studenten (22 samenwerkingen). Verder was samenwerken een manier om de **begeleiding** van de studenten in het werkveld (schools en buitenschools) te versterken (19 samenwerkingen). Vaak gaf men aan de samenwerking een **klankbordfunctie** (11 samenwerkingen).

In het kader van de projectplannen werden ook heel wat materialen en methodes ontwikkeld, voor verschillende doelgroepen (31 voor lectoren, 27 voor studenten, 5 voor leerkrachten en het werkveld en 6 voor het beleid van de lerarenopleiding of hogeschool). Het gaat in eerste instantie over leerlijnen, didactische kaders, nieuwe stageconcepten, reflectiemethodieken en nieuwe opleidingsonderdelen. Volgende grafiek geeft de aantallen van de ontwikkelde materialen, opgesplitst naar het doel van het materiaal.

AANTAL ONTWIKKELDE MATERIALEN OPGESPLITST NAAR DOEL

Aantal ontwikkelde materialen en methodes opgesplitst naar doelstelling
Bron: Evaluatierapport, p. 16

Daarnaast kwam veel nieuw cursusmateriaal tot stand en werd ontwikkelde expertise geïntegreerd in de verschillende cursussen. Er is dus geïnvesteerd in de kern van de opleiding: het curriculum (dat grondig herwerkt werd) en de docenten (via professionalisering).

Alle ontwikkelde materialen worden ontsloten via de website www.grotekansen.be.

Samengevat stelt het evaluatierapport dat de manier van werken met een projectplan per opleiding ertoe geleid heeft dat alle opleidingen geïnvesteerd hebben **in het inbedden van het thema diversiteit, kinder- en kansarmoede in de kern van het curriculum**. Die inbedding is bovendien gedragen door het hele team van de opleidingen.

Uit de analyse die in het evaluatierapport aan bod komt, blijkt dat in het bijzonder het in staat zijn samen te werken met collega's, iets dat door de specifieke aanpak met een projectplan bevorderd werd, ervoor zorgt dat docenten diversiteit in onderwijs positiever benaderen en de rol van onderwijs breder invullen. Dat is dus een verdienste van het onderwijsproject 'Kleine Kinderen, Grote Kansen'.

Over het algemeen hebben de opleidingen het onderwijsproject ook ervaren als versterkend in wat men al deed. De opleidingen die middenin een structurele curriculumhervorming zaten bij aanvang van het project en de opleidingen die aan een vernieuwing werkten, zagen het project als een verlengstuk van de eigen hervorming. Ook voor opleidingen die al een proces van visieontwikkeling rond omgaan met diversiteit, sociale ongelijkheid en (kans)armoede opgestart waren, hadden baat bij het gezamenlijke werk (zie verder: lerende netwerken en ontwikkeld kader) rond de vijf kerncompetenties.

De projectplannen hadden ook effect op de studenten. Hogeschool PXL nam bij het uitwerken van het projectplan in september 2016 een nulmeting af bij derdejaarsstudenten over hoe competent zij zich voelen in het werken aan kwaliteitsvolle interacties en in het begeleiden van kinderen tot kwaliteitsvolle interacties. Deze enquête werd aan het eind van het academiejaar 2017-18 opnieuw afgenomen bij de tweedejaarsstudenten.

²¹ Voor een volledig overzicht van alle externe actoren waarmee werd samengewerkt bij de realisatie van de project plannen, zie bijlage 3.

²² Voor deze analyse is men uitgegaan van de volledige lijst van organisaties en personen die de opleidingen hebben opgegeven, inclusief de 'dubbels'. Dan komt men aan een totaal van 87 samenwerkingen. Door categorisatie op basis van het aanbod van de organisaties komt men tot de vermelde negen 'soorten organisaties'.

EEN STEVIG HEFBOMENKADER

	Percentage dat zich competent tot zeer competent voelt in het werken aan kwaliteitsvolle interacties	Percentage dat zich competent tot zeer competent voelt in het begeleiden van kinderen tot kwaliteitsvolle interacties
TS3 september 2016	60,3%	50%
TS2 einde AJ 2017-18	86,7%	76,5%

Bron voor de cijfers: Evaluatierapport, p. 70-71

Hieruit blijkt dat de groep studenten die bevestigd werd na de opstart en realisatie van het projectplan duidelijk beter scoorde.

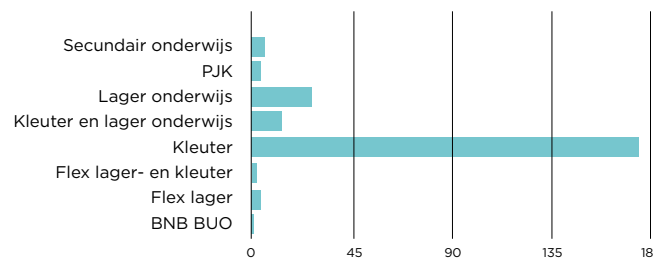
BREED GEDRAGEN

De interesse in het project was groot en voor het eerst kwam het tot een samenwerking tussen alle lerarenopleidingen kleuteronderwijs en alle pedagogische begeleidingsdiensten, over de onderwijsnetten heen.

Dit zorgde voor een krachtige uitgangspunt: iedereen was betrokken bij de uitbouw van de gemeenschappelijke concepten.

Maar ook binnen de betrokken opleidingen zelf was de betrokkenheid groot: in totaal waren er 221 unieke lerarenopleiders betrokken bij de realisatie van het projectplan (zie verder). Onderstaande grafiek illustreert dit:

AANTAL BETROKKENEN PER SOORT OPLEIDING

Aantal betrokken docenten bij de realisatie van het projectplan per soort opleiding

Bron: Evaluatierapport, p. 6

De betrokkenheid bij de projectplannen ging ook verder: er ontstonden samenwerkingen tussen de individuele lerarenopleidingen kleuteronderwijs en allerlei externe organisatie en personen, in totaal meer dan 77²³.

²³ Voor een overzicht van alle externe actoren waarmee de lerarenopleidingen kleuteronderwijs samenwerkten voor de realisatie van hun projectplan, zie bijlage 3.

Vanuit de 5 kerncompetenties zijn in de Lerende Netwerken 7 'hefbomen' ontwikkeld. Het hefbomenkader plaatst die in een helder en overzichtelijk schema en brengt die hefbomen onder in 2 kernthema's (kwaliteitsvolle interacties en beeldvorming). De hefbomen onder elk kernthema kunnen eigenlijk niet van elkaar losgekoppeld worden, het onderscheid is wat artificieel, maar zorgt er wel voor dat het belang van elk van die hefbomen voldoende in de verf gezet wordt.

Vier concepten verwijzen naar wat de zeven hefbomen met elkaar verbindt. Het overkoepelende kinder-rechtenkader biedt houvast en samenhang voor een onderbouwd praktijkhandelen.

Dit hefbomenkader vormt de structuur van de website www.grotekansen.be die opgevat is als een portaal om al het ontwikkelde materiaal te ontsluiten en zo alle mogelijke actoren te inspireren (zie verder).

TWEE KERNTHEMA'S EN ZEVEN HEFBOMEN

KERNTHEMA: KWALITEITSVOLLE INTERACTIES

Elk kind heeft nood aan **kwaliteitsvolle interacties** om zich ten volle te kunnen ontwikkelen. Die interacties vormen de motor voor groei en ontwikkeling en zijn zeer divers: tussen kind en professional, tussen kinderen onderling, ... De interactiekwaliteit van de professional is een van de belangrijkste sleutels tot volwaardige groei en ontwikkeling van alle kinderen, en in het bijzonder van (de meest) kwetsbare kinderen.

Interactie wordt kwaliteitsvolle interactie wanneer de professional stimulerend werkt **inzake taal, relaties, denken en onderzoeken, het expressieve (muzisch-creatieve)**. Dit zijn daarom de vier hefbomen binnen dit eerste kernthema.

HEFBOOM 1 - RIJKE TAAL

Professionals kunnen kinderen veel spreekkansen geven en een uitdagend aanbod dat de diversiteit benut. Zo ontwikkelen ze de **taalontwikkeling** van kinderen. Wanneer kinderen uitgedaagd worden om in één of zelfs meerdere taken hun gedachten te vormen en te communiceren, dan hebben zij een belangrijk instrument in handen om te groeien, te leren. Kinderen in armoede missen vaak deze uitdaging, waardoor ze in een nadelige positie beginnen. Een taalrijke en kwaliteitsvolle interactie in de kinderopvang- en schoolcontext kan dit compenseren.

HEFBOOM 2 - DENKEN EN ONDERZOEKEN

Kinderen moeten geprikkeld worden om te **ontdekken**, experimenteren, denken, associëren. Zo leren ze probleemoplossend en flexibel denken, in dialoog met andere kinderen en professionals. Het doet hen ook groeien in zelfsturing en zelfstandigheid, leren plannen, reflecteren op het proces, focussen op goede vragen, emoties reguleren ... allemaal vaardigheden die in de verdere (school)loopbaan zeer belangrijk zijn. Het lijkt misschien wat vroeg om er al mee aan de slag te gaan, maar jonge kinderen kunnen hierin al erg vroeg geprikkeld en uitgedaagd worden.

HEFBOOM 3 - WARME RELATIES

Kinderen moeten zich **veilig en goed voelen**, ze hebben nood aan aandacht en bevestiging. En aan leren samen spelen, samen werken, samen leven, hun empathisch vermogen versterken. Ze ontwikkelen en leren in een veilige, gestructureerde en tegelijk uitdagende context die volwassenen bieden. Het gaat in deze hefboom niet enkel om het 'individuele' welbevinden, maar ook over het groepsniveau: een soort 'collectief welbevinden' en een 'collectieve betrokkenheid'.

HEFBOOM 4 - EXPRESSIE

Kinderen **drukken zich uit** in klanken, beweging, kleuren, bouwen en zoveel meer. Ze gaan daarbij in interactie met andere kinderen, met professionals, met ideeën en dingen. Om dit te kunnen, is een open, authentieke en stimulerende houding van een professional nodig, die zorgt voor een pak prikkels en die vooral het proces benadrukt, niet het resultaat. Zo worden de nieuwsgierigheid, verwondering, verbeeldingskracht en creativiteit van kinderen aangewakkerd.

KERNTHEMA: BEELDVORMING

Dit kernthema focust meer op het meta-niveau: hoe kan je als professional leren kijken naar jezelf, naar je eigen referentiekader? En hoe kijk je naar kinderen?

Waar de hefboomen van het kernthema 'kwaliteitsvolle interacties' eigenlijk belangrijk zijn voor alle kinderen, gaat het bij 'beeldvorming' over kinder- en kansarmoede zien en herkennen en alles op alles zetten om aan iedereen gelijke ontwikkelingskansen te bieden.

De drie onderliggende hefboomen zijn **geraakt worden, kennis en inzichten en handelen en reflecteren**.

HEFBOOM 1 - GERAAKT WORDEN

Een noodzakelijke voorwaarde om voeling te krijgen met kansarmoede en sociale uitsluiting is dat professionals geraakt worden. Ze moeten ervaringen opdoen over de dagelijkse realiteit van sociale ongelijkheid en maatschappelijk kwetsbaarheid. Zo begrijpen ze kansarme kinderen beter, ontwikkelen ze een diepgaander empathisch vermogen, op voorwaarde dat de twee andere hefboomen van dit kernthema 'Beeldvorming' er direct op aansluiten.

HEFBOOM 2 - KENNIS EN INZICHTEN

Deze hefboom benadrukt het belang voor de professional van een brede en open visie op de oorzaken en mechanismen van (sociale) kwetsbaarheid. Waarom is er kinder- en kansarmoede? Wat zijn de mechanismen? Wat doet armoede met een mens? Die inzichten brengen de professional dichter bij een professionele aanpak die het verschil kan maken.

HEFBOOM 3 - HANDELEN EN REFLECTEREN

Professionals zullen vanuit de twee andere hefboomen kritisch reflecteren op de eigen percepties, veralgemeningen, vooroordelen en op basis daarvan het **eigen handelen bijsturen**. Dit reflecteren en bijsturen stopt nooit en situeert zich liefst niet enkel op individueel vlak, maar ook op het niveau van het team.

VIER VERBINDENDE CONCEPTEN

Behalve de twee kernthema's met de zeven hefboomen, zijn nog andere elementen van belang om kinderen volle ontwikkelingskansen te geven. Het hefboomenkader benoemt daarom nog vier **verbindende concepten**, een soort noodzakelijke voorwaarden.

CONCEPT 1 - BASISHOUDING ALS BEGELEIDER VAN KINDEREN

Uit de 7 hefboomen komt een duidelijk beeld naar voren van wat een professionele basishouding voor een begeleider van kinderen inhoudt: welbevinden creëren, rijke taal aanbieden, flexibiliteit, ...

Dit beperkt zich niet tot het individu, maar heeft ook een teamspect: een goede dialoog en samenwerking onder begeleiders, een gevoel van mede-eigenaarschap van een visie of proces, ... Onderzoek²⁴ toont immers aan dat er een link is tussen een goede samenwerking in een schoolteam en het geloof dat zij echt het verschil kunnen maken voor kinderen.

Hierbij zijn een oplossingsgerichte en waarderende aanpak enorm belangrijk.

CONCEPT 2 - OMGAAN MET DIVERSITEIT

Omgaan met diversiteit zit verweven in de vijf kerncompetenties en is ook een rode draad doorheen de hefboomen. Diversiteit en verscheidenheid zijn de norm in de huidige samenleving. Dat als een bron en een verrijking zien en benutten kan een professional leren.

CONCEPT 3 - PARTNERSCHAPPEN MET OUDERS, BUURT, WELZIJN, ...

Begeleiders van kinderen bewegen zich niet in een vacuüm. Het is belangrijk dat zij hun hele handelen afstemmen met de belangrijkste mensen in de ontwikkeling van kinderen: de ouders, opvoeders, gezinnen. Hen betrekken, zeker (maar niet alleen) in de periode van transitie van thuis of de kinderopvang naar de kleuterklas, heeft een positief effect op de schoolloopbaan van kinderen, en is des te belangrijker voor kinderen met een kwetsbare (start)positie.

Daarnaast is ook samenwerking met de buurt en met externe organisaties nodig. Armoede en sociale ongelijkheid zijn een complex gegeven, met bijgevolg een complexe aanpak. Scholen doen er daarom goed aan inspiratie en expertise te halen uit diverse samenwerkingsverbanden.

CONCEPT 4 - KRACHTIGE LEEF- EN LEEROMGEVING

Een krachtige leef- en leeromgeving is veilig, bevordert het welbevinden en de betrokkenheid van kinderen, daagt uit tot rijke spreek- en interactiekansen, stimuleert de nieuwsgierigheid en de verwondering, etc. Het kader dat door het Lerend Netwerk ontwikkeld werd gaat uit van een omgeving die in **organisatie** en **basishouding** ervoor zorgt dat alle beschreven hefboomen en concepten kunnen worden waargemaakt.

²⁴ "Onderwijseffectiviteit: overzicht van onderzoeksliteratuur binnen een evoluerend domein". In "Maakt de school een verschil", DE FRAINE, B., e.a., 2004. Geciteerd in idem, p. 51 (op p. 65 van dit boekje vind je een overzicht van competenties voor een basishouding).

KINDERRECHTEN: EEN OVERKOEPELEND KADER

De twee kernthema's, zeven hefboomen en vier verbindende concepten samen zorgen voor een sterk denkkader voor wie kinderen begeleidt. Toch stak tijdens de Lerende Netwerken de behoefte naar een overkoepelend kader de kop op. Alle ondersteunende partners voelden de nood aan lijm om alle concepten nog beter bijeen te houden.

Die lijm werd gevonden in het **Kinderrechtenkader**. Een relevante keuze, want het uitgangspunt voor al wat men doet met kinderen is 'het Kind en zijn rechten centraal stellen'. Er is een sterke samenhang tussen het ontwikkelde kader en het recht op ontwikkeling, participatie en non-discriminatie, en met de specifieke aandacht voor kwetsbare groepen kinderen.

Vanuit een kinderrechtenperspectief hebben alle jongeren rechten. Die rechten zijn gebundeld in het Kinderrechtenverdrag van de Verenigde Naties en gaan over goede levensomstandigheden, volwaardige kansen en zorgzame bescherming voor elk kind.

Kinderopvang en (kleuter)onderwijs zien allerlei uitdagingen op zich afkomen, zoals omgaan met diversiteit, taal, burgerschap, armoede, radicalisering, pesten, ... Kinderrechten bieden handvaten om met al die uitdagingen om te gaan. De kinderrechtenbenadering gaat uit van werken aan gelijke (start)kansen. Kinderen die botsen op obstakels, krijgen een duwtje in de rug.

Een kinderrechtenbril opzetten, betekent inzetten op participatie. Dat is één van de basisprincipes van het kinderrechtenverdrag. Ook heel jonge kinderen zijn in staat tot participatie, door aangepaste methoden. Onderzoek toont aan dat kinderen die meer participeren en gehoord worden, zich ook merkbaar beter voelen. Er is zelfs meer welbevinden bij kinderen die zelfs gewoon maar hoorden spreken over het kinderrechtenverdrag.

INSPIRATIEGIDS

Het hefboemenkader dat hierboven beschreven staat, is breed uitgewerkt in een inspiratiegids met als titel 'Inspiratieverslag uit de Lerende Netwerken. Hefbomen naar rijke kansen. De leraar én lerarenopleider maken het verschil'²⁵. De publicatie stelt het kader niet alleen voor, maar bevat ook de bevindingen, de insteken en de inspiratie die uit de Lerende Netwerken zijn gekomen.

In deze inspiratiegids worden de verschillende elementen van het hefboemenkader uitgebreid toegelicht. De focus ligt daarbij vooral op kwetsbare kinderen. Alle elementen worden aangevuld met mogelijke kijkwijzers en checklists en kennis aangereikt door de sprekers tijdens de Lerende Netwerken. Er is ook aandacht voor tools en methodieken.

Het voornaamste doel is om de opgedane kennis op te tekenen en uit te dragen en verder te verspreiden naar het onderwijsveld.

Deze inspiratiegids hangt ook nauw samen met de website.

WEBSITE: www.grotekansen.be

Om leraren en begeleiders van jonge kinderen, die mee de strijd tegen kinder- en kansarmoede willen aangaan, een bron van inspiratie te bieden, werd in het kader van 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' de website www.grotekansen.be ontwikkeld.

Omdat het hefboemenkader ook relevant kan en wil zijn voor de voorschoolse sector en omdat transitie tussen thuis/kinderdagverblijf en de kleuterklas een aandachtspunt is binnen 'Kleine Kinderen, Grote Kansen', is er gekozen voor een 'transitie-loze' website, die niet enkel gericht is op het kleuteronderwijs.

De structuur van de website volgt die van het hoger beschreven hefboemenkader. Maar de website is veel meer dan een online weergave van de inspiratiegids en wil in de eerste plaats een echte portaal-site zijn die de grote hoeveelheid ontwikkeld materiaal ontsluit en toegankelijk maakt. Het is de bedoeling professionals en hun teams te beïnvloeden en inspireren met talrijke resultaten uit onderzoek, praktijken en inzichten. Dit is een manier om bij te dragen aan (onderwijs)verandering en -vernieuwing en om de (onderwijs)professionals te versterken in het creëren van gelijke (onderwijs)kansen.

Voor alle elementen uit het kader is de website daarom een verzamelplaats van allerhande tools. De kernthema's, hefboemen, concepten en het overkoepelend kinderrechtenskader worden zo concreet gemaakt. Alle partners delen via de website relevant materiaal: getuigenissen van professionals, lesmateriaal, filmpjes, relevante publicaties, onderzoeksresultaten, brochures, diverse praktijkvoorbeelden, artikels, geteste methodieken die werken, handleidingen, projectverslagen, documentatie...

Al dat materiaal is (mits bronvermelding) vrij toegankelijk voor geïnteresseerden en mag gebruikt worden. Het wordt ook regelmatig aangevuld.

²⁵ Voor de volledige tekst van de inspiratiegids, zie: <https://cdn.webdoos.io/kleinekinderengrotekansen/e466dc020df866057bb868df027a1ffb.pdf>.

TRANSITIEDAG

Zoals al aangehaald, is ook de transitie, de overgang tussen thuis, kinderopvang en kleuterschool, cruciaal, zeker voor kinderen in armoede. Om dat thema extra in de kijker te zetten, organiseerden de Koning Boudewijnstichting, het Departement Onderwijs en Vorming en Kind & Gezin op 28 mei 2018 samen een studiedag gewijd aan het thema: de transitiedag.

De resultaten en bevindingen van beide projecten 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' (zowel het onderwijsluik als het project rond kinderopvang), werden voorgesteld. Dit was ook een uitgelezen kans om de website en allerlei tools (onder andere de inspiratiegids – zie hoger) te lanceren. Een van de activiteiten was een interactieve postersessie²⁶, waarbij alle deelnemende instellingen, dus zowel alle bacheloropleidingen Kleuteronderwijs als alle pioniers in de sector van de kinderopvang en de gezinsondersteuning hun projectresultaten konden voorstellen.

De dag was bedoeld voor onderwijsprofessionals, organisaties uit de kinderopvang- en gezinsondersteuning en iedereen die het onderwerp genegen is. Om tot een goede transitie te komen tussen kinderopvang- en gezinsondersteuning en kleuteronderwijs, moeten deze actoren ook onderling ervaringen en inzichten uitwisselen en zelfs gaan samenwerken. Vaak is de kloof en het verschil in de manier van werken en de pedagogische aanpak tussen kinderopvang en kleuteronderwijs te groot om voor kwetsbare kinderen en gezinnen te kunnen spreken van een warme transitie. Door kinderopvang en kleuteronderwijs op elkaar af te stemmen, zullen de transities succesvoller zijn. Deze studiedag wilde alvast een stap in de goede richting betekenen.

COMMUNICATIE

Om de resultaten van de projecten zoveel mogelijk te verspreiden en daardoor meer impact te hebben, werd op veel verschillende manieren gecommuniceerd: via een Facebookpagina²⁷, door twee magazines²⁸ te verspreiden en via de eigen kanalen van de verschillende partners. Ook de website www.grotekansen.be die officieel gelanceerd werd tijdens de transitiedag moet zorgen voor een brede disseminatie van het ontwikkelde materiaal.

De betrokkenheid van Klasse betekende een echte meerwaarde, zo blijkt ook uit de evaluatie²⁹. Zij konden zorgen voor een laagdrempelige vertaalslag en hebben natuurlijk de ideale doelgroep voor het onderwijsproject 'Kleine Kinderen, Grote Kansen': directeurs, leraren, starters en intermediairs.

Klasse maakte een reeks van vier video's over kwaliteitsvolle interacties in de kleuterklas (de klas van juf Jelke) en een filmpje over video coaching als ideaal middel voor zelfreflectie en professionalisering ("Coach je leraren met een camera").

²⁶ Alle gepresenteerde posters zijn beschikbaar op https://www.grotekansen.be/nl/deze_site/39.

²⁷ Zie <https://www.facebook.com/kleinekinderengrotekansen>.

²⁸ Deze zijn beschikbaar via <https://www.kbs-frb.be/>.

²⁹ Zeker de lerarenopleidingen geven in de bevraging aan dat zij de betrokkenheid van Klasse erg apprecieerden en zijn vragende partij om in een vervolgtraject Klasse opnieuw mee te nemen.

De 12 brillen om naar kinderarmoede te kijken, van professor Baldwin Van Gorp³⁰, zette Klasse om in een bruikbare tool. Op deze manier kunnen leerkrachten meer genuanceerd naar kinderarmoede kijken om oorzaken én oplossingen te vinden.

Daarnaast verschenen er op de website en in het magazine van Klasse verschillende artikels gelinkt aan het project.

De kijk- en leescijfers van het materiaal bewijzen het enorme bereik van Klasse en bevestigen dat Klasse een krachtige partner is voor brede communicatie met de doelgroep. Kijk- en leescijfers van het materiaal van Klasse – stavaza tot januari 2019

Tools	Paginaweergaves	
https://www.klasse.be/39090/12-brillen-kinderarmoede-armoede-kijken/	32.888	
Video's	Paginaweergaves	Videoviews
<p><i>Hoe werk je aan rijke taal in de kleuterklas?</i> Een krachtig taalklimaat kan een hefboom zijn voor meer gelijke kansen voor kwetsbare kinderen. Hoe werkt juf Jelke daar aan? En wat doet dat met haar kleuters? Taaldocent Marlies Algoet en prof. Taalkunde Piet Van Avermaet kijken en coachen</p>	15.246	11.551
<p><i>Hoe werk je aan 'executieve functies' in de klas?</i> Sterke 'executieve functies' bij kleuters zijn van belang voor latere leerprestaties zoals lezen en rekenen. Hoe werkt Jelke aan vaardigheden als problemen oplossen, omgaan met gevoelens of instructies onthouden? Docent kleuteronderwijs Sanne Feryn is haar coach.</p>	14.535	5.746
<p><i>Hoe bouw je een hechte relatie met je kleuters?</i> Kinderen in armoede leven vaak in toxische stress. Leraren maken voor hen een verschil als ze aandacht hebben voor een warme, niet-conflictueuze relatie en veilige hechting. Maai Huyse en Caroline Vancraeyveldt, praktijkonderzoekers aan de lerarenopleiding UCLL, zoeken samen met juf Jelke hoe ze dat kan doen</p>	13.327	12.710

<p><i>Coaching van leraren: met een camera in de klas</i> Een camera in de klas? Waarna coach en leraar samen de beelden analyseren? Videocoaching is een ideaal middel voor zelfreflectie en professionalisering. Confronterend, deugdendoend en erg leerrijk. Bekijk in de video hoe kleuterjuf Anniek en wiskundeleraar Maaïke videocoaching ervaren.</p>	3.330	2.135
<p><i>Hoe bouw je een rijke relatie met je ouders?</i> Betrokken ouders zorgen ervoor dat kinderen graag naar school gaan, zich beter voelen en beter presteren. Hoe werken kleuterleiders aan een rijk partnerschap met ouders? Prof. Onderwijskunde Ruben Vanderlinde en Katrien Van Laere zoeken het mee uit.</p>	4.024	3.277

Artikels	Paginaweergaves
https://www.klasse.be/58873/hoe-moeilijk-ook-laait-ouders-in-armoede-niet-los/	14.661
https://www.klasse.be/39346/leraren-opleiden-kansarm-gezin/	3.300
https://www.klasse.be/39329/anders-kijken-naar-kansarme-ouders/	4.085
https://www.klasse.be/40419/zeg-snel-kansarme-ouders-niet-geïnteresseerd/	4.849
https://www.klasse.be/79525/boost-executieve-functies-tegen-kinderarmoede-11-tips/	4.817
https://www.klasse.be/111396/anderstalige-kleuters-leren-mee-met-echte-gesprekken/	8.439

³⁰ Zie <https://www.klasse.be/39090/12-brillen-kinderarmoede-armoede-kijken/>.

Illustratie

Hoe maak jij het verschil voor kwetsbare kinderen in je klas? 'Kwaliteitsvolle interacties' vormen de motor voor de ontwikkeling van elk kind. Een warme, niet conflictueuze relatie opbouwen met de kinderen in je klas is cruciaal. Scan hoe jij werkt in de klas.

ZELFSCAN: HOE KWALITEITSVOL ZIJN JOUW RELATIES IN DE KLAS?

1 Ik probeer zo veel mogelijk beschikbaar te zijn voor de kinderen in mijn klas.

- niet akkoord ik heb nog veel ruimte om te verbeteren
 zit goed, al kan het nog beter daar ben ik super in

2 Ik merk signalen van kinderen op, ik zie als ze aandacht, hulp, troost ... nodig hebben.

- niet akkoord ik heb nog veel ruimte om te verbeteren
 zit goed, al kan het nog beter daar ben ik super in

3 Ik ben me bewust van de soms negatieve spiraal waar ik met 'moeilijke' kinderen in verzeild geraak.

- niet akkoord ik heb nog veel ruimte om te verbeteren
 zit goed, al kan het nog beter daar ben ik super in

4 Ik werk aan een kwaliteitsvolle relatie met ook het stille onopvallende kind dat altijd braaf en netjes gehoorzaamt.

- niet akkoord ik heb nog veel ruimte om te verbeteren
 zit goed, al kan het nog beter daar ben ik super in

5 Ik weet welk kind in kwetsbare omstandigheden opgroeit en werk aan een kwaliteitsvolle relatie met hem.

- niet akkoord ik heb nog veel ruimte om te verbeteren
 zit goed, al kan het nog beter daar ben ik super in

6 Ik gebruik ook de kleine momentjes in de klas (vrij spel, koekmoment, nog voor het onthaalmoment ...) om aan een kwaliteitsvolle relatie te werken.

- niet akkoord ik heb nog veel ruimte om te verbeteren
 zit goed, al kan het nog beter daar ben ik super in

7 Ik slaag erin om storend gedrag van kinderen om te buigen.

- niet akkoord ik heb nog veel ruimte om te verbeteren
 zit goed, al kan het nog beter daar ben ik super in

8 Ik ondersteun mijn warme relaties met een schouderklopje, glimlach, een high five, 'the sharing of joy' ...

- niet akkoord ik heb nog veel ruimte om te verbeteren
 zit goed, al kan het nog beter daar ben ik super in

9 Ik geef de kinderen het goede voorbeeld: ik gebruik de juiste taal die kwaliteitsvolle relaties ondersteunt.

- niet akkoord ik heb nog veel ruimte om te verbeteren
 zit goed, al kan het nog beter daar ben ik super in

10 De kinderen in mijn klas krijgen veel veilige kansen om samen te leven en samen te leren.

- niet akkoord ik heb nog veel ruimte om te verbeteren
 zit goed, al kan het nog beter daar ben ik super in

Bekijk deze zelfscan samen met een collega. Wie kan jou helpen om beter te doen? Kijk ook op www.klasse.be hoe juf Jelke dat doet of lees er het specialisteninterview.

Het onderwijsproject 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' is uitgebreid geëvalueerd³¹ op basis van indicatoren die bepaald werden tijdens de stuurgroepen en bijeenkomsten met de opleidingshoofden. Die indicatoren waren enerzijds gericht op procesevaluatie, anderzijds op effectevaluatie.

Voor de vier indicatoren die het proces evalueren, hielden de opleidingen zelf gegevens bij. Zo werd informatie verzameld over:

- de deelname aan het projectplan;
- externe actoren betrokken bij het projectplan;
- materialen en methodes;
- project op diverse agenda's.

Voor de effectevaluatie werden de actoren zelf aan het woord gelaten in gesprekken en via vragenlijsten. Deze vier indicatoren gaan na in hoeverre het project(plan) gericht was naar:

- de lerarenopleiding;
- de docenten;
- de studenten van de lerarenopleidingen;
- de Pedagogische Begeleidingsdiensten.

Een negende indicator gaat de mate na waarin het project de Vlaamse overheid heeft geïnspireerd in de hervormingsoefening lerarenopleidingen en gaat over de themazetting door de Vlaamse overheid. Dit gebeurde op basis van een analyse van beleidsdocumenten.

In de loop van de evaluatie werd een lacune opgemerkt, namelijk de blik van externe/ondersteunende organisaties. Dit werd opgevangen via een open vragenlijst, waarvan de resultaten verwerkt werden in een tiende indicator.

Het evaluatierapport bevat ook aanbevelingen vanuit vier gesprekspartners, nl. de deelnemers aan het Lerend Netwerk van 29 maart 2018, de lerarenopleidingen, de pedagogische begeleidingsdiensten en de externe/ondersteunende organisaties.

De resultaten van deze evaluatie zijn verwerkt in dit eindrapport. Een eindversie van het evaluatierapport werd voorgelegd aan de adviesgroep van 29 augustus 2018, die onder meer op basis van dit rapport beleidsaanbevelingen formuleerde (zie verder).

³¹ Piet VAN AVERMAET, Jan DE METS en Karin GOOSEN. Evaluatierapport van het project 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' met de Bacheloropleidingen Kleuteronderwijs ten behoeve van de Adviesgroep van 29 augustus 2018.

3.

DE CONCLUSIES

In het kader van het onderwijsluik van het project 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' werd veel verwezenlijkt. Voor het eerst werkten alle bacheloropleidingen kleuteronderwijs in Vlaanderen samen, aangevuld door de pedagogische begeleidingsdiensten en allerlei externe partners.

Die samenwerking was niet alleen in het Lerend Netwerk zichtbaar: ook in de projectplannen gingen de opleidingen op zoek naar allerlei partners. Het draagvlak en het engagement voor een project was nooit eerder zo breed.

Het enthousiasme zorgde er bovendien voor dat in het kader van de Lerende Netwerken, de projectplannen en allerlei andere initiatieven veel activiteiten georganiseerd werden én dat er veel materiaal ontwikkeld werd.

Dit alles kwam ook aan bod in het evaluatierapport. Het grote draagvlak en de goede samenwerking en uitwisseling (met andere opleidingsinstellingen, externe organisaties en ervaringsdeskundigen) werden door de betrokkenen als een succesfactor van het project genoemd.

De projectplannen bewerkstelligden een echte inbedding van het thema in de kern van de opleidingen, niet in het minst door hun versterkende werking, die zorgde voor een meer geïntegreerde aanpak.

Interessant is ook dat door de professionalisering van de docenten het thema diversiteit, kinder- en kansarmoede niet alleen ingebed raakte in de opleidingen, het zorgde er ook voor dat de ogen openingen voor de eigen studenten in kansarmoede.

Dat het project zo'n grote impact had, is volgens de betrokkenen voornamelijk te danken aan de methodiek waarbij de opdrachtgevers kozen voor een goede begeleiding door een projectteam, in combinatie met het duidelijk inzetten op communicatie. Zeker het grote engagement van Klasse werd als heel positief ervaren.

Uit de evaluatie kwamen ook aandachtspunten voor een vervolg naar boven.

De focus van het project bleef vooral bij de lerarenopleidingen zelf, waardoor de disseminatie naar de kleuterscholen eerder beperkt was, ondanks de betrokkenheid van enkele kleuterscholen in sommige projectplannen. De lerarenopleidingen zijn vragende partij om de output van het project en de eigen inspanningen een verlengstuk te laten krijgen in vervolgtrajecten met basisscholen. Zeker met de stagescholen willen de lerarenopleidingen nauwer samenwerken, maar op termijn moeten alle scholen en schoolteams mee in het bad.

Ook het thema transitie verdient meer aandacht dan tot nu toe. Dat de transitie van kinderopvang naar kleuterschool aandacht behoeft kwam al aan bod, maar in de evaluatie wordt gewezen op het belang van de transitie van kleuter naar lager én van lager naar secundair onderwijs.

Vanuit de lerarenopleidingen dringt men ook aan op een doorgezette professionalisering voor lerarenopleiders, vb. door coaching door experten. Dat is nodig om het thema duurzaam te verankeren in de lerarenopleidingen en het geleerde verder om te zetten in de dagelijkse praktijk.

Uit de referentiebevraging blijkt algemeen dat het project een positief effect gehad heeft en ervoor gezorgd heeft dat er een significant positievere houding is van de lerarenopleiders t.o.v. de rol van onderwijs in omgaan met diversiteit.

Algemeen overheerst het gevoel dat er een vervolgproject 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' nodig is om de stappen die nu gezet zijn ook op lange termijn effect te laten ressorteren en de inspanningen niet verloren te laten gaan. Dit is komt in de evaluatie zowel bij de lerarenopleidingen zelf als bij de pedagogische begeleidingsdiensten en de externe/ondersteunende organisaties naar voren.

4.

BELEIDSAANBEVELINGEN

Op basis van het inspiratieverslag en het evaluatierapport formuleerden de advies- en de stuurgroep **beleidsaanbevelingen**.

Deze focussen op het thema omgaan met diversiteit, kinder- en kansarmoede in onderwijs. Ze zijn gericht aan de overheid/Vlaamse Regering, aan de lerarenopleidingen kleuteronderwijs, aan de pedagogische begeleidingsdiensten en aan (kleuter)scholen. De aanbevelingen besteden ook aandacht aan het projectmatige, met het oog op een verderzetting van het project of eventueel het opstarten van een gelijkaardig project.

VOOR DE OVERHEID/VLAAMSE REGERING

Er is nood aan een meer effectieve aanpak van kinder- en kansarmoede om de vooropgestelde doelen te bereiken. Het project 'Kleine Kinderen, Grote Kansen', focuste voornamelijk op kleuteronderwijs, maar het probleem van kinder- en kansarmoede is ruimer, en kan enkel opgelost worden door een coherent beleid te voeren, over verschillende sectoren en bevoegdheden heen.

Het is de taak van de overheid kinder- en kansarmoede op een effectieve manier aan te pakken. De vooropgestelde doelstellingen zijn nog lang niet bereikt, dat blijkt duidelijk uit het voorhanden zijnde cijfermateriaal. Het probleem van kinder- en kansarmoede kan enkel opgelost worden door een coherent beleid te voeren, over verschillende sectoren en bevoegdheden heen.

De nood aan een geïntegreerde aanpak, werd recent bevestigd in de studie 'Explaining Child Deprivation in Belgian Regions – What can be learned from other EU Countries?' door Anne-Catherine Guio en Frank Vandenbroucke³².

Naar aanleiding van de goedkeuring door de EU in maart 2018 van een nieuwe indicator rond deprivatie bij kinderen, gaan Guio en Vandenbroucke in hun studie dieper in op hoe die materiële deprivatie er in België en de Belgische regio's uitziet, ook in vergelijking met andere EU-landen. Ze besluiten, gelet op de complexiteit van het samenspel van verschillende factoren, dat materiële deprivatie bij kinderen enkel bestreden kan worden als het de topprioriteit is van alle leden van alle regeringen. De implementatie van een masterplan voor de bestrijding van materiële deprivatie bij kinderen, zou daarom de verantwoordelijkheid moeten zijn van de eerste minister van elk van die regeringen.

Ook al ligt hier duidelijk een taak voor de gehele regering, toch formuleerden de advies- en stuurgroep enkele aanbevelingen **specifiek voor de minister van onderwijs**.

³² A.-C. Guio en F. Vandenbroucke. Armoede en deprivatie bij Belgische kinderen. Een vergelijking van de risico factoren in de drie gewesten en de buurlanden. Te raadplegen via <https://www.kbs-frb.be/nl/Activities/Publications/2018/20181211NT>.

Aan de minister van onderwijs vragen we om de aandacht en inspanningen rond het thema kinder- en kansarmoede in onderwijs te continueren en uit te breiden. Hierbij vragen we speciale aandacht voor:

- *Het creëren van de mogelijkheden (vb. tijd, ruimte en/of middelen) om de projectresultaten van KKGK verder te verduurzamen in de lerarenopleidingen kleuteronderwijs, en om ze verder te verspreiden naar vb. lerarenopleidingen lager en secundair onderwijs, (startende) leraren, begeleidingsdiensten enz. Dat kan onder meer door het continueren van het lerend netwerk, de verdere uitbouw van de website www.grotekansen.be en in te zetten op professionaliseringstrajecten van de verschillende onderwijsteams en op de samenwerking met (stage)scholen.*
- *De samenwerking met het beleidsdomein welzijn te bestendigen, onder meer in het kader van de zachte overgang tussen de voorschoolse kinderopvang en het kleuteronderwijs. Het actieplan transitie is hier een goed voorbeeld van.*
- *Het stimuleren en katalyseren van samenwerking tussen de verschillende actoren die actief zijn in het professioneel continuüm van de opleiding van leraren, over netten en koepels heen.*

46

Daarnaast vragen we aan de minister van onderwijs om verder te investeren in de aantrekkelijkheid van het lerarenberoep en innovatie in het onderwijs te ondersteunen.

Zoals bleek uit de evaluatie is de impact van het project 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' onmiskenbaar, maar is het belangrijk dat de inspanningen verdergezet worden in een vervolgtraject. Alle betrokken actoren zijn het erover eens dat een vervolgtraject nodig is om de geleverde inspanningen te verduurzamen, zo blijkt uit de evaluatie.

Essentieel in dat vervolgtraject is het continueren van het Lerend Netwerk, dat een katalysator was in de professionalisering van de kleuterleraren.

De professionalisering van leraren(opleiders) is een van de belangrijkste factoren als het gaat over diversiteit, kinder- en kansarmoede herkennen en ermee omgaan op een manier die de effecten ervan op de ontwikkeling van die kinderen vermindert. Die professionalisering mag geen eenmalige actie zijn, maar moet doorheen het hele professionele continuüm van leraren en hun opleiders een plaats krijgen. De minister van onderwijs kan samenwerking tussen de verschillende actoren die actief zijn in het professioneel continuüm van de opleiding van leraren stimuleren en katalyseren, over netten en koepels heen.

De aanvangsbegeleiding van startende leraren verdient hierbij bijzondere aandacht. Aanvangsbegeleiding, in de vorm van structureel verankerde ondersteuning voor startende leraren is een onmisbare schakel in het verder professionaliseren van leraren na hun initiële lerarenopleiding en moet ingebed worden in het professioneel continuüm.

Uit de evaluatie blijkt dat de startende leraren als doelgroep vrij snel in het project verlaten zijn. Reden daarvoor is dat de lerarenopleidingen hen als doelgroep niet bereiken. In het evaluatierapport pleiten de pedagogische begeleidingsdiensten in die zin voor intensieve begeleidingstrajecten in scholen samen met de lerarenopleiding om startende leraren te versterken in hun (stage)school

Goed en kwalitatief onderwijs staat en valt met de kwaliteit van alle leraren, niet enkel die in opleiding en de starters. Het is dus nodig hier blijvend in te investeren en als onderdeel van de verdere professionalisering (met inbegrip van de aanvangsbegeleiding) ook in te zetten op een complex thema als diversiteit, kinder- en kansarmoede. De beste resultaten bekomt men als dit gebeurt in een partnerschap tussen school, pedagogische begeleidingsdiensten en de lerarenopleidingen. Daarbij is het ook nodig het aanbod af te stemmen op de specifieke context van elke school op zich. Dit is dus een oproep om in een vervolgtraject voldoende ruimte te voorzien voor de deelname van basisscholen en te kiezen voor een geïntegreerde aanpak.

Omdat niet alleen kwalitatief onderwijs, maar ook een zachte overgang tussen de voorschoolse kinderopvang en het kleuteronderwijs een belangrijk aspect is, dient de minister van onderwijs de samenwerking met het beleidsdomein welzijn te bestendigen.

Een laatste aanbeveling aan de minister van onderwijs, is om verder te investeren in de aantrekkelijkheid van het lerarenberoep. Het onderwijs heeft sterke profielen nodig om een goede kwaliteit te bieden. Je kan maar sterke profielen aantrekken als het beroep voldoende aantrekkelijk is. Daarnaast is het ook belangrijk aandacht te hebben voor retentie. Veel goede kandidaat-leraren komen op andere plaatsen terecht dan voor een klas, en dat is jammer.

47

VOOR DE LERARENOPLEIDINGEN KLEUTERONDERWIJS

Van de lerarenopleidingen kleuteronderwijs vragen we dat ze blijvend aandacht hebben voor het thema kinder- en kansarmoede in hun opleiding, en dat ze hiermee coherent aan de slag gaan, onder meer door:

- *Verder te werken aan de twee kernthema's van dit project (beeldvorming en kwalitatieve interacties) en de eigen opleiding zo te organiseren dat studenten en lerarenopleiders krachtiger gemaakt kunnen worden in het omgaan met armoede en ongelijkheid, en dit door te vertalen naar de kern van het curriculum van de opleiding.*
- *Een brede hogeschoolomgeving te creëren door andere actoren zoals vb. (opgeleide) ervaringsdeskundigen, (lokale) welzijnsorganisaties, opleidingen sociaal werk en pedagogie van het jonge kind, ... structureel bij de opleiding te betrekken.*
- *Verder te werken aan een interne cultuur van samenwerken als een belangrijke katalysator voor lerarenopleiders om hun bekwaamheid in omgaan met diversiteit te vergroten.*
- *In de samenwerking met de stagescholen, de inzichten, resultaten en hefboomen uit het KKGK-project door te geven en ingang te doen vinden.*

Binnen het project werden ook enkele inhoudelijke aanbevelingen geformuleerd, specifiek voor de lerarenopleidingen kleuteronderwijs. Opdat de stappen die naar aanleiding van het project 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' gezet zijn, niet verloren zouden gaan, is het belangrijk dat de lerarenopleidingen kleuteronderwijs blijvend aandacht hebben voor de thema's diversiteit en kinder- en kansarmoede.

Er moet verder gewerkt worden aan de twee kernthema's van het project, nl. beeldvorming en kwalitatieve interacties. Dit is nodig om de eigen opleiding zo te organiseren dat studenten en lerarenopleiders meer dan nu het geval is kunnen omgaan met diversiteit, armoede en ongelijkheid. Alleen als leraren inzicht hebben in de complexe thematiek die (kinder/kans)armoede is, kunnen zij kwalitatief onderwijs organiseren dat in staat is alle kinderen gelijke kansen te bieden. De thema's moeten daarom verder vertaald worden naar de kern van het curriculum van de opleiding, en niet enkel aan bod komen in een thema's of projectweek.

Om dat te kunnen realiseren, moeten lerarenopleidingen kleuteronderwijs een brede omgeving creëren en andere actoren, zoals vb. (opgeleide) ervaringsdeskundigen, (lokale) welzijnsorganisaties, opleidingen sociaal werk en pedagogie van het jonge kind, structureel bij de opleiding betrekken. De lerarenopleidingen moeten met andere woorden door samenwerkingen en/of partnerschappen de nodige expertise in huis halen).

48

Samenwerken beperkt zich bovendien niet tot externe actoren, het moet een interne cultuur worden, die een belangrijke katalysator kan zijn voor lerarenopleiders om hun bekwaamheid in omgaan met diversiteit, kinder- en kansarmoede te vergroten.

De lerarenopleidingen kleuteronderwijs kunnen tot slot nog een belangrijke rol spelen in de disseminatie van de resultaten van dit project 'Kleine Kinderen, Grote Kansen'. Zij kunnen in samenwerking met scholen alle inzichten, resultaten en hefboomen uit het project doorgeven en ingang doen vinden.

VOOR DE LERARENOPLEIDINGEN, PEDAGOGISCHE BEGELEIDINGSDIENSTEN EN (KLEUTER)SCHOLEN SAMEN

Van de lerarenopleidingen, de kleuterscholen en de pedagogische begeleidingsdiensten vragen we dat ze de samenwerking met de pedagogische begeleidingsdiensten versterken, om zo het professioneel continuüm voor het opleiden van leraren mee vorm te geven. De thematiek van kinder- en kansarmoede en de bevindingen van dit project kunnen als een hefboom functioneren om een bredere, structurele samenwerking te initiëren.

Het kwam al aan bod als aanbeveling voor de minister van onderwijs: de resultaten van het project 'Kleine Kinderen, Grote Kansen' en de inspanningen om binnen onderwijs ervoor te zorgen dat kinderen in (kans)armoede dezelfde kansen krijgen als andere kinderen, moeten niet alleen bestendigd worden binnen de lerarenopleidingen kleuteronderwijs, ze moeten ook uitgedragen worden naar o.a. lerarenopleidingen lager en secundair onderwijs en (startende) leraren, ... Inspanningen om alle kinderen gelijke kansen te geven, mogen niet beperkt zijn tot het kleuteronderwijs alleen en ook de

leraren die al aan de slag zijn verdienen verdere professionalisering rond dit thema. Dat vraagt een samenwerking tussen verschillende actoren, over netten en koepels heen.

Dit project formuleert dan ook als aanbeveling dat lerarenopleidingen, pedagogische begeleidingsdiensten en (kleuter)scholen samen aan de slag moeten gaan. Door de onderlinge samenwerking te versterken, kunnen zij het professioneel continuüm voor het opleiden van leraren mee vorm geven. De thematiek van diversiteit, kinder- en kansarmoede en de bevindingen van dit project kunnen als een hefboom functioneren om een bredere, structurele samenwerking te initiëren.

Om een vervoltraject even effectief te maken als het onderwijsproject waar dit eindrapport over gaat, is de betrokkenheid van een mediapartner als Klasse onmisbaar. Door hun expertise inzake communicatie zijn zij als geen ander in staat het project onder de aandacht te brengen van de doelgroep: leraren. Door Klasse opnieuw te betrekken, kan ook een eerste stap gezet worden in het verder verspreiden van de resultaten en inzichten, zelfs ruimer dan de eigenlijke doelgroep van kleuterleraren en hun opleiders. Dit komt een echt geïntegreerde aanpak, die ook oog heeft voor de transitie van kleuter- naar lager onderwijs en daarna naar secundair onderwijs alleen maar ten goede.

49

BIJLAGEN

Bijlage 1

Leden van het projectteam en de stuurgroep

De Mets Jan	Medewerker	Steunpunt Diversiteit en Leren (SDL) - UGent
Hens Liesbeth	Beleidsmedewerker	Departement Onderwijs en Vorming Afdeling Beleid Onderwijspersoneel
Leirens Stefanie	Lector Professionele Bachelor Kleuteronderwijs.	Karel de Grote Hogeschool
Martens Veerle	Opleidingshoofd Kleuteronderwijs	Arteveldehogeschool
Martin Ann	Directeur lerarenopleiding	Odisee
Mertens Els	Opleidingshoofd Bachelor kleuteronderwijs	Odisee
Rommens Tine	Stafmedewerker Team Gezin & Samenleving	Kind & Gezin
Sakali Saïda	Senior projectcoördinator	Koning Boudewijnstichting
Schoonvliet Jill	Opleidingshoofd kleuteronderwijs	Karel de Grote Hogeschool
Van Avermaet Piet	Directeur	Steunpunt Diversiteit en Leren (SDL) - UGent
Van de Weghe Jo	Projectmedewerker	Karel de Grote Hogeschool
Van Laere Michel	Redacteur-projectleider	Klasse - Departement Onderwijs en Vorming
Verschaeve Sofie	Docent en projectmedewerker Bachelor in het onderwijs: kleuteronderwijs	Arteveldehogeschool

Bijlage 2

Leden van de adviesgroep

Adriaens Veronique	Beleidsadviseur	Departement Onderwijs en Vorming
Bertrands Els	Opleidingshoofd kleuteronderwijs	UCLL
Bhutani Sanghmitra	Stafmedewerker Onderwijs, Ouderen en Welzijn	Minderhedenforum
Bruneel Gerda	Pedagogisch begeleider	Katholiek Onderwijs Vlaanderen
Charkaoui Naima	Beleidsadviseur	Kinderrechtencommissariaat
Coppens Lien	Docent Opleiding bachelor in het onderwijs: kleuteronderwijs	HoGent
De Laet Steven	Coordinator Pedagogische Begeleidingsdienst	OVSG
Martens Chris	Hoofdadviseur basisonderwijs	GO!
Nys Kristien	Lelctor en onderzoeker	Odisee
Persoons Katrien	Stafmedewerker Raad Basisonderwijs, overlegplatform SO-HO	Vlaamse Onderwijsraad - VLOR
Pierards Alida	Opleidingshoofd kleuteronderwijs	Hogeschool PXL
Rommens Tine	Stafmedewerker Team Gezin & Samenleving	Kind & Gezin
Schroyen Nele	Beleidsmedewerker onderwijs	Netwerk tegen Armoede
Van Kelecom Anneleen	Education officer	Unicef
Van Laere Michel	Redacteur-projectleider	Klasse

Bijlage 3

Externe actoren betrokken bij het project³²

- Vzw Wieder
- Heidi Degerickx
- Wim Van Lancker
- Werkplekscholen
- Stagescholen didactische verkenning van de basisschool
- Steunpunt Onderwijs (provincie Limburg)
- Margot Heylen
- Studio Globo Hasselt
- Ann Van Hooste en Liesbeth Spanjers
- Lut Schaeken
- TAO
- Odette Geelen
- Carolien Frijns
- Sanne Feryn
- Co-scholen
- Vzw de Link
- Kleur bekennen
- Overlegplatform kleuteronderwijs
- Stagescholen zorgfuncties
- Babbelkousje (gemeentelijk project) – Karen Droogmans
- Stad Lier (Sociaal huis) – Hilke Hoogendoorn
- OCMW Vorselaar en Zandhoven
- Rode Kruis
- Peuterspeelzaal OCMW – Dienst Lokaal Welzijn
- Stuurgroep Kleuterparticipatie van de Stad Turnhout
- Curieuzeneuzen - facebookpagina studenten en oud-studenten
- Kleuterblog Kleutergewijs
- Bruno Vanobbergen
- Arktos
- Huis van het kind Hasselt
- Leon-huis, Hasselt
- Habbekrats
- Poverello
- Sint-Vincentius
- Ruilwinkel 't Wisselke
- Het Peuternestje
- Kind en taal
- Auxilia
- Domo
- Ervaringsdeskundigen en leerkrachten uit het werkveld
- Steunpunt Diversiteit en Leren
- Boekenbende aan huis
- Cultureghem
- Organisaties die jaarlijks gezocht of aangebracht worden door studenten
- Kleuterscholen
- Brede scholen
- Scholen betrokken bij PWO SES
- De Schoolbrug
- Kras jeugdwerk
- Centrum kauwenberg
- Kleuterscholen
- Pedagogische begeleiding KOV
- Caroline Van Craeyveldt (OKO UCLL)
- Samenlevingsopbouw vzw
- UCLL docent en studenten
- ochten van Hoop vzw
- Sociale Dienst Stedelijk Onderwijs Antwerpen
- PEP vzw
- Diversiteitsanker AP Hogeschool Antwerpen
- Kleuterleidsters Antwerpen centrum,
- Alumni AP BaKo
- Directeur basisschool Omnimundo
- Leen De Zutter
- Schoolmakers vzw
- Stad Aalst
- Vrienden van het Huizeke
- Klein Kasteeltje (Fedasil)
- Foyer
- Globe Aroma
- Ann Van Hooste en studenten-ervaringsdeskundigen
- Br(ik - Big City Life
- Katrien Van Laere VBJK
- EECERA
- ABC
- Bibs Brussel Hoofdstad 'Vertellen in de grootstad'
- Baobab
- Verschillende sprekers op Symposium 'Beeldvorming'

Bijlage 4

Alle betrokken Bacheloropleidingen Kleuteronderwijs, organisaties, begeleidingsdiensten, centra en instellingen die lid waren van het Lerend Netwerk van het project 'Kleine Kinderen, Grote Kansen'

Bacheloropleidingen Kleuteronderwijs:

- Artesis Plantijn Hogeschool Antwerpen
- Arteveldehogeschool
- Erasmushogeschool Brussel
- Hogeschool Gent
- Hogeschool West-Vlaanderen
- Karel de Grote-Hogeschool
- Katholieke Hogeschool Vives Noord en Zuid
- Odisee campus Aalst en Brussel
- Hogeschool PXL
- Thomas More Mechelen Antwerpen
- Thomas More Kempen
- UC Leuven-Limburg

Externe partners:

- Kind & Gezin
- Kinderrechtencommissariaat
- Minderhedenforum
- Netwerk tegen Armoede
- Studio Globo
- UNICEF België
- Vereniging voor Ontwikkelingssamenwerking en Technische Bijstand (VVOB)
- Vernieuwingen in de Basisvoorzieningen voor Jonge Kinderen (VBJK)
- Welzijnszorg

Pedagogische Begeleidingsdiensten van het:

- Gemeenschapsonderwijs (GO!)
- Katholiek Onderwijs Vlaanderen (KOV)
- Onderwijs van Steden en Gemeenten (OVSG)

Onderwijscentra:

- Onderwijscentrum Brussel
- Onderwijscentrum Gent
- OnderwijsNetwerk Antwerpen

Klasse, multimediaal magazine voor onderwijs

³³ Bron: Evaluatierapport, pp. 7-8.

De Koning Boudewijnstichting heeft als opdracht bij te dragen tot een betere samenleving.

De Stichting is in België en Europa een actor van verandering en innovatie in dienst van het algemeen belang en van de maatschappelijke cohesie. Ze zet zich in om een maximale impact te realiseren door de competenties van organisaties en personen te versterken. Ze stimuleert doeltreffende filantropie bij personen en ondernemingen.

Integriteit, transparantie, pluralisme, onafhankelijkheid, respect voor diversiteit en bevorderen van solidariteit zijn haar belangrijkste waarden.

Haar actiedomeinen momenteel zijn armoede en sociale rechtvaardigheid, filantropie, gezondheid, maatschappelijk engagement, ontwikkeling van talenten, democratie, Europese integratie, erfgoed en ontwikkelingssamenwerking.

De Koning Boudewijnstichting werd opgericht in 1976, toen Koning Boudewijn 25 jaar koning was

Dank aan de Nationale Loterij en aan alle schenkers voor hun gewaardeerde steun.
kbs-frb.be Abonneer u op onze e-news goededoelen.be

Volg ons op

Koning Boudewijnstichting, stichting van openbaar nut
Brederodestraat 21, 1000 Brussel info@kbs-frb.be 02-500 45 55

Giften vanaf 40 euro op onze rekening IBAN: BE10 0000 0000 0404 - BIC: BPOTBEB1 geven aanleiding tot een belastingvermindering van 45 % op het werkelijk gestorte bedrag.

